

TALENTONTWIKKELING IN DE FRIESE POP

onderzoek naar de positie van bovenlokale aanbieders
in de talentontwikkelingsketen

2 VOORWOORD

Van 1 mei tot 1 december 2021 deed &Concept in opdracht van het Platform Popcultuur Fryslân onderzoek naar talentontwikkeling in de Friese popmuziek. Twee opvattingen waren daarbij leidend.

Ten eerste zien wij talentontwikkeling als een keten van activiteiten die de talenten van fase naar fase brengen:
van kennismaken naar leren, van leren naar optreden en van optreden naar professionaliseren.

Ten tweede zien we talent als meer dan een aangeboren artistieke gave: zonder affiniteit, ambitie en slagvaardigheid leidt talentontwikkeling tot niets. Dat betekent dat we het aanleren van vaardigheden als ondernemerschap, het vermogen om je te onderscheiden en presentatie ook tot talentontwikkeling rekenen.

Met de bescheidenheid van onderzoekers die beseffen dat inventarisaties nooit volledig zijn en dat alles dat je vandaag aantreft morgen weer anders kan zijn, hebben we zoveel mogelijk aanbieders en activiteiten in kaart gebracht. Die inventarisatie was geen einddoel, het was de opmaat voor een evaluatie van de keten; om te ontdekken of er knelpunten in de keten zijn die de doorstroming van poptalent belemmeren.

We hopen dat we met onze waarnemingen en een kritische weging van de keten kunnen bijdragen aan de talentontwikkeling in de Friese pop.

Remko van Bork & Machteld Dicke - &Concept

VOORWOORD	2
INLEIDING	4
Doel	5
Begrippen, afbakening	5
Het onderzoek	6
POP IN FRYSLÂN	7
Pop anno nu	7
Vrije tijdsbesteding, de instroom	8
Bubbels	8
TALENTONTWIKKELING IN DE FRIESE POP	9
Aanbieders en activiteiten	9
Lokale faciliteiten	9
Podia	12
Festivals	14
Opleidingen	15
Overige bovenlokale organisaties	16
DE KETEN	25
De talentontwikkelingsketen	25
Activiteiten in de keten geplaatst	26
Evaluatie van de keten	27
HET VELD OVER DE KETEN	31
Het oordeel van de muzikanten	31
Het oordeel van de deskundigen	33
Behoefte	34
CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN	36
Conclusies	36
Aanbevelingen	37
NOTEN	39
BRONVERMELDING	42
Gesproken	42
Gelezen	43
DANK AAN	45
COLOFON	45

4 INLEIDING

Van de eerste kennismaking met popmuziek, meestal thuis of op de basisschool, naar een professionele praktijk of zelfs een eventuele internationale doorbraak is een lange weg. Ontdekken, leren, oefenen, experimenteren, optreden; we doen van alles om ons te ontwikkelen. Voor een deel doen we dat zelf, maar voor een minstens even groot deel maken we gebruik van aanbieders van talentontwikkeling. Bij elke fase van onze carrière horen andere activiteiten. Idealiter is er sprake van opeenvolgende activiteiten en faciliteiten die naadloos op elkaar aansluiten: een goed functionerende talentontwikkelingsketen.

De eerste stappen zetten we dichtbij huis: muzieklés, meedoen aan een productie in het voortgezet onderwijs, oefenen in het oefencentrum of optreden in het buurt huis; aan het begin van de keten gaat het vooral om lokaal aanbod. Maar voor wie na het eerste applaus verder wil, is de gemeente al snel te klein. We willen vaker optreden, liefst een keer op een bekend poppodium of op de talentstage van een buitenfestival, en we willen een opname van onze beste nummers, die we op Spotify of YouTube kunnen laten horen. En misschien willen we er ons brood mee verdienen. En nog steeds is er sprake van talentontwikkeling, maar nu bovenlokaal.

Bovenlokale talentontwikkeling past goed bij de ambitie van de Provincie Fryslân op het gebied van de kunsten en wordt door de Provincie ondersteund.

‘Met de verschillende onderdelen van het beleid dragen we, vanuit onze provinciale verantwoordelijkheid, bij aan de keten van talentontwikkeling. Onze provinciale rol richt zich vooral op het zorgen voor een sterke kunstinfrastructuur als basis en voedingsbodem voor een energiek en bruisend cultureel leven in Fryslân, dat de samenleving in beweging brengt.’ (Uit: Nij Poadium, Provinciaal Kunstenplan 2021-2024)¹

De Provincie investeert dus in een sterke kunstinfrastructuur en weegt bij het maken van keuzes mee of er sprake is van een stevige component talentontwikkeling.²

Op het eerste gezicht wordt de Friese pop met ruim 70 bovenlokale Friese talentontwikkelingsactiviteiten goed bediend. Er gebeurt van alles, van een eenmalige masterclass tot een complete beroepsopleiding; 70 verschillende activiteiten, aangeboden door meer dan 30 aanbieders. Daarmee is echter niet gezegd dat er sprake is van een goed functionerende keten waarin de activiteiten logisch op elkaar aansluiten.

De Provincie Fryslân investeert in een sterke infrastructuur met een stevige component talentontwikkeling.

Op het eerste gezicht wordt de Friese pop, met ruim 70 bovenlokale Friese talentontwikkelingsactiviteiten goed bediend.

Een goede keten ...

- » kent geen hiaten: in elke ontwikkelingsfase zijn er voldoende activiteiten waarmee de talenten in de volgende fase kunnen komen
- » kent samenhang: activiteiten staan niet los van elkaar, het is duidelijk waar de talenten vandaan komen en waar ze naartoe gaan
- » kent een evenwichtige verdeling van het aanbod over de verschillende ontwikkelingsfasen

Of in Fryslân sprake is van een goed functionerende keten, hebben we onderzocht.

DOEL

Het doel staat daarmee vast:

We willen het bovenlokale aanbod van talentontwikkeling in de Friese popmuziek in kaart brengen en positioneren in de talentontwikkelingsketen, zodat we die kunnen evalueren.

We beperken ons daarbij nadrukkelijk niet tot het aanbod van instellingen die deel uitmaken van de door de Provincie ondersteunde kunstinfrastructuur.

BEGRIPPEN, AFBAKENING

Popcultuur, popmuziek - Wij hebben ons bij het onderzoek beperkt tot het aanbod op het gebied van de popmuziek. Over het algemeen is dat een werkbare, begrepen afbakening. Bij de hiphop bestaat de overtuiging dat de vier onderdelen, rap, DJ-ing, breakdance en graffiti niet los van elkaar kunnen worden gezien. We hebben hier geen rekening mee gehouden en gefocust op muziek.

Talentontwikkeling - Onder talentontwikkeling verstaan we: talentvolle beoefenaars van kunstdisciplines ontdekken en begeleiden naar een hoger niveau. Talent interpreteren we daarbij breed. Het gaat niet alleen om aanleg, maar ook om affiniteit, ambitie en slagvaardigheid.³ Bij een hoger niveau moet niet alleen gedacht worden aan een hoger artistiek niveau, maar ook aan verbeterde uitstraling, presentatie en zakelijk inzicht.

Onder talentontwikkeling verstaan we: talentvolle beoefenaars van kunstdisciplines ontdekken en begeleiden naar een hoger niveau.

Beoefenaar - Een beoefenaar is iemand die minimaal 50 minuten per week muziek maakt.⁴ Receptieve beoefening (naar popmuziek luisteren, popmuziek bestuderen) valt buiten het onderzoek.

Het gaat niet alleen om aanleg, maar ook om affiniteit, ambitie en slagvaardigheid.

6 Keten, de fases van talentontwikkeling - Er zijn bij onderzoekers, beleidsmakers en instellingen veel verschillende ketens in omloop. Wij hebben gekozen voor 4 fases:

- 1 - kennismaking
- 2 - nadere verkenning, leren
- 3 - verdieping, optreden
- 4 - professionalisering

Deze past ons inziens het best bij de beoefening van popmuziek.⁵
Het provinciaal beleid richt zich voornamelijk op de derde en vierde fase.

Activiteiten, faciliteiten - Ook het begrip activiteit interpreteren we breed. Het gaat niet alleen om cursussen en opleidingen. Het bieden van faciliteiten (oefenruimte, podium, studio) of geven van informatie, mits ten dienste van de ontwikkeling, valt ook onder activiteiten.

Lokaal, bovenlokaal - De eerste fases van de keten spelen zich voornamelijk lokaal af. Maar omdat, zeker de tweede fase (nadere verkenning, leren), toeleverancier is voor de latere fases hebben we deze wel in het onderzoek meegenomen.

HET ONDERZOEK

Het onderzoek heeft plaatsgevonden van mei tot en met november 2021. Het in kaart brengen van de talentontwikkelingsactiviteiten is gedaan middels deskresearch, aangevuld met interviews met aanbieders en deskundigen. In de interviews is ook gezocht naar de positie van het aanbod in de keten en naar het functioneren van de keten.

Er is geïnterviewd aan de hand van een vaste vragenlijst. Alle (19) interviews eindigen met het scoren van de geïnterviewde op een lijst van 27 stellingen. Er is aan de geïnterviewden gevraagd om zoveel mogelijk de situatie te beschrijven in de periode voorafgaand aan de coronapandemie. De lijst van geïnterviewden is te vinden in de bronvermelding.

Om erachter te komen hoe het met de bekendheid en populariteit van de aanbieders gesteld is, hebben we onder Friese muzikanten en anderszins betrokkenen een enquête gehouden. Daarin is ook gevraagd naar de behoefte aan talentontwikkeling. Deze is begin september verspreid onder muzikanten uit verschillende adresbestanden van instellingen en met behulp van een QR-code openbaar gemaakt op posters en websites.

Daarop is gereageerd door 135 respondenten.⁶ Omdat we niet met zekerheid kunnen vaststellen hoeveel beoefenaars er in Fryslân zijn, moeten de uitkomsten hiervan als indicatief gelezen worden.⁷

De Friese pop wijkt niet bijzonder af van die van de rest van Nederland.

De dominante stroming onder de bands is indie/alternative. Er is een flink aandeel electronic en singer-songwriters. Dat er in Fryslân sprake is van een lichte relatieve ondervertegenwoordiging van soul, R&B en hiphop, laat zich raden: dat zijn genres die eerder populair zijn onder mensen met een niet-westerse migratie-achtergrond. Die groep is in Fryslân (5,2%)⁸ relatief klein, vergeleken met Nederland (14,1%), laat staan vergeleken met de grote steden in de Randstad (Rotterdam: 38,9%).⁹ De laatste jaren zijn 'tributes'¹⁰ in opkomst. Het zijn bands die het repertoire van internationale top-acts zo precies mogelijk naspelen. Het is niet per sé een Fries fenomeen, maar Fryslân deelt wel in deze trend.

In de jaren '90 kent Fryslân in het kielzog van Reboelje, De Kast (In Nije Dei) en Twarres (Wêr Bisto?) een golf van Friestalige acts. Het is het Friese antwoord op de oplevende aandacht in Nederland voor pop uit de regio.¹¹ Er is nu geen sprake meer van een golf, maar er wordt nog steeds Friestalige pop gemaakt. Een deel van de talentontwikkeling is daarop gericht.

Actuele cijfers over de beoefening van pop in Fryslân zijn er niet, dus er kan geen uitspraak worden gedaan over de omvang ten opzichte van de rest van Nederland. Wat van invloed kan zijn op de beoefening van popmuziek en de talentontwikkelingsketen is dat meer jongeren uit Fryslân vertrekken, na het afronden van het secundair onderwijs, dan dat zich er vestigen.¹²

POP ANNO NU

Veel invloed op hoe talentontwikkeling er uitziet, hebben de recent sterk veranderde popcultuur en de verpieterde lokale infrastructuur. Vroeger leerde je drummen of gitaar spelen op de muziekschool of in het buurthuis, je vormde een band met vrienden of klasgenoten, je trad op, eerst op een klein lokaal podium, later op een groter podium. En dan werd het tijd om een demo-cassette op te sturen naar Hilversum, of een A&R-manager¹³ uit te nodigen bij een concert. Of je er je beroep van kon maken, hing vervolgens sterk af van het besluit van de platenmaatschappij en het enthousiasme van de Hilversumse radio-DJ's.

I De band is ook niet meer de maat der dingen.

Dit traject is misschien een versimpeling van de werkelijkheid, maar het bood houvast aan de beleidsmakers, die het goed met pop voorhadden. Het gaf richting aan de talentontwikkelingsbeleid.

Er is sindsdien veel veranderd. Om te beginnen het instrumentarium: de synthesizer en de computer zijn een belangrijke rol gaan spelen. Je kunt nu alle partijen van een song zelf inprogrammeren of opnemen met de kwaliteit van een professionele geluidsstudio. Om het te leren, zijn er op het internet tutorials (educatieve video's). De muziekschool is in het beste geval ingewisseld voor een facilitaire dienst die ZZP-ers in de gelegenheid stelt om privé-les aan te bieden. Buurthuizen zijn veelal wegbezuinigd. Op een aantal plekken zijn er wel dorpshuizen waar jong talent kan optreden.

8 De band is ook niet meer de maat der dingen. Singer-songwriters staan vaak alleen op het podium net als DJ's. Ook produceren muzikanten thuis of in de studio complete tracks die op de socials gepubliceerd worden. De geïnterviewden spreken vaak over 'acts' in plaats van bands.

Het podium, platen, CD's, radio en clip-tv,¹⁴ zijn al lang niet meer de dominante kanalen voor het publiceren van popmuziek. Het internet is minstens even belangrijk. Veel pop wordt beluisterd en of bekeken op YouTube, Instagram, Spotify, TikTok en Bandcamp. Ook hebben kleine onafhankelijke labels (independents) sinds de jaren '80 van de vorige eeuw terrein gewonnen.

De nieuwe manier van muziek maken en verspreiden is niet in de plaats gekomen van de oude. Er zijn gewoon meer wegen die naar Rome leiden. Er is meer diversiteit, er zijn meer mogelijkheden, ook voor talentontwikkeling.

De grotere toegankelijkheid van de nieuwe kanalen – iedereen kan een mooie opname maken, iedereen kan zijn artistieke product publiceren – heeft overigens als nadeel dat het moeilijker wordt om op te vallen. Als iedereen beroemd is, is niemand beroemd.

VRIJETIJSBESTEDING, DE INSTROOM

Belangrijk voor de instroom in de talentontwikkelings-keten is de balans tussen actieve muziekbeoefening en andere vormen van vrijetijdsbesteding onder jongeren. De totale beschikbare vrije tijd is de afgelopen jaren niet afgenomen.¹⁵ Het aandeel van de belangrijkste concurrenten van muziek maken, (sociale) mediaconsumptie en gaming is deze eeuw flink gegroeid. Dat is ten koste gegaan van het muziek maken: het aantal jongeren dat muziek maakt is alleen al in de periode 2013 - 2017 met bijna 10% afgenomen.¹⁶

De nieuwe manier van muziek maken en verspreiden is niet in de plaats gekomen van de oude.

BUBBELS

Het is de onderzoekers opgevallen dat veel mensen die een rol spelen in de Friese infrastructuur elkaar goed kennen: de directeur van instelling x speelt in de band y samen met een docent van opleiding z, de opleiding die hij zelf net heeft afgerond, projectleider x werkte vroeger bij instelling y. Het is een overzichtelijk, hecht netwerk.

Het levert korte lijnen op. Partijen vinden elkaar gemakkelijk. Dat is extra voordelig als je samen in één keten verantwoordelijk bent voor talentontwikkeling. Er kleven ook risico's aan. Er kunnen in het netwerk bubbels ontstaan van gelijkgestemden die minder open staan voor de ideeën, aanpak of problemen in andere bubbels.

AANBIEDERS EN ACTIVITEITEN

Als eerste stap in dit onderzoek hebben we door middel van deskresearch zoveel mogelijk in kaart gebracht welke aanbieders van talentontwikkeling er zijn en welke activiteiten worden ondernomen. We vonden 70 bovenlokale activiteiten van meer dan 30 aanbieders. Het is geen doel geweest om het volledige aanbod te inventariseren. We wilden een indicatie van de omvang en zicht op de variëteit aan activiteiten. Om inzicht te krijgen in de instroom van bovenlokale activiteiten hebben we ook een aantal lokale initiatieven toegevoegd.

We vonden een waaier van activiteiten, toegesneden op de verschillende ontwikkelingsstadia van de deelnemers: optredens, wedstrijden, cursussen, masterclasses, opleidingen, informatie en advies, belangenbehartiging, podium-/toursupport, productie en coaching, soms als zelfstandige activiteit, soms als deel van een pakket/traject.

Van een eenmalige masterclass tot complete beroepsopleiding, aangeboden door meer dan 30 organisaties; om er een goed beeld van te krijgen hebben we de aanbieders als volgt gecategoriseerd:

- » lokale faciliteiten
- » podia
- » festivals
- » opleidingen
- » overige bovenlokale organisaties

We hebben geen onderzoek gedaan naar de kennismakingsfase, de eerste stap in de talentontwikkelingsketen. Zoals eerder gezegd, komt deze stap voornamelijk voor rekening van de (social) media, vrienden, ouders, primair en voortgezet onderwijs.

Tot de 'overige bovenlokale organisaties' behoren onder andere de provinciale muzikanten organisatie Friesland Pop, het productiehuis Popfabryk, de Kunstbende en het door verschillende samenwerkingspartners georganiseerde talentontwikkelingstraject Hit The North.

Hieronder volgt een beschrijving van talentontwikkeling per categorie: boven de sterretjes wat we aantreffen, onder de sterretjes onze weging van wat we aantreffen.

LOKALE FACILITEITEN

'Bij de zorg voor toptalent hoort zorg voor de voedingsbodem: de eerste stappen van de talentontwikkelingsketen.'

Geen stelling is door de geïnterviewden zo positief gewaardeerd als deze: 4,89 op een schaal van 5.¹⁷ Het besef dat er geen topsport bestaat zonder breedtesport is dus groot. Maar de eerst verantwoordelijken voor de infrastructuur ten behoeve van de basis van de pop-piramide zijn de gemeenten. Hoe staat die infrastructuur er nu voor?

Op een aantal plaatsen in Fryslân zijn de faciliteiten voor beginnende¹⁸ popacts gecombineerd in een popcentrum. Het gaat om oefenruimte, muziekles, een ontmoetingsplek, soms met een klein podium of een opnamestudio. Af en toe worden er thema-avonden of groepenpresentaties georganiseerd. Zo vinden we in Heerenveen de Muzykfabryk, in Joure 8501INDIE,¹⁹ in Leeuwarden de Popbunker en in Bolsward de Muziekboerderij en de Popskoalle.

Het is particulier initiatief. De basisfunctie is ongesubsidieerd. Eventuele muzieklessen worden aangeboden door ZZP'ers, die daarvoor zelf een oefenruimte huren. De belangrijkste inkomsten komen van de verhuur en de bar.

Er is meestal een vaste kern van muzikanten die regelmatig gebruik maakt van de faciliteiten. Zo ontstaat er rond het centrum een scene waarin muzikanten elkaar motiveren en helpen.

'De bands zijn onderdeel van 8501. Ze zijn bij ons aangesloten, ze betalen contributie.'
(Jan Mink, 8501indie, Joure)

I Het besef dat er geen topsport bestaat zonder breedtesport is groot.

'Aan de bar hoor je nog wel eens waar muzikanten tegen aanlopen. Dan kun je elkaar helpen. (...) Bands komen met het idee voor een festival. Dan gaan ze dat zelf regelen. Daar treden dan bands uit onze oefenruimtes op, maar ook bands van buiten.'
(Gerben Suurmeijer, Musykfabryk, Heerenveen)

Gevraagd naar het gebied dat door deze initiatieven bediend wordt, variëren de antwoorden van lokaal tot regionaal.

In Sneek²⁰ biedt het Centrum voor de Kunsten, Atrium, deze faciliteiten aan.

'Kennismaken doen ze in het basisonderwijs en bij onze Doe Dagen. Daarna, als ze zich aanmelden voor muziekles en talent hebben, plaatsen we ze zo snel mogelijk in een band. Dan wordt er gewerkt aan materiaal, er worden optredens gepland en uiteindelijk opnames gemaakt.' (Pieterklaas de Groot, Atrium)

In Leeuwarden vinden we het Leeuwarder Collectief. Ontstaan als een sociale interventie, gehuisvest door Jimmy's²¹ heeft het zich ontwikkeld tot een serieus platform voor hiphop en urban culture. Er wordt samengewerkt met onder andere Fryslân Pop, Popfabryk en Neushoorn. Hiphoppers kunnen er creëren, opnemen en worden begeleid.

Ook de grotere podia Neushoorn (Leeuwarden) en Iduna (Drachten) verhuren oefenruimte.

I Veel geïnterviewden verklaren desgevraagd dat er in Fryslân een groot gebrek aan speelplekken voor beginnende acts is.

Het is de tweede stap in de talentontwikkelingsketen die hier gefaciliteerd wordt. De kennismakingsfase is achter de rug, het besluit om serieus muziek te gaan maken is genomen. Kernactiviteiten in deze fase zijn: leren, oefenen en het opbouwen van een repertoire.

Het eerste optreden hoort ook nog bij deze stap. Spelen voor eigen publiek in een café of in het buurthuis: het is een onmisbare leerervaring. Eentje die helaas maar al te vaak uitblijft. Veel geïnterviewden verklaren desgevraagd dat er in Fryslân een groot gebrek aan speelplekken voor beginnende acts is.

De lokale infrastructuur, gericht op stap 2 (nadere verkenning, leren en een eerste confrontatie met publiek), oogt allesbehalve dekkend voor de provincie Fryslân. Op sommige plaatsen is er een popcentrum, maar meestal is dat te ver weg, zeker voor tieners. Ook is er een groot gebrek aan lokale podia waar acts de eerste meters kunnen maken.

‘Jongeren van nu gaan niet meer naar jongerencentra of muziekscholen, die zijn er bijna niet meer. Daardoor ontbreken laagdrempelige optreedmogelijkheden.’
(Sita Rawie, Hit The North)

En bovendien is de lokale infrastructuur kwetsbaar: de organisatie rust op de schouders van een enkele ondernemer of vrijwilliger.

‘Het is een uit de hand gelopen hobby. Ik doe het naast mijn baan, elke avond en in het weekend!’ (Gerben Suurmeijer, Musyfabryk, Heerenveen)

Een groot nadeel van de gebrekkigheid en fragmentatie van de lokale infrastructuur, is dat er geen vanzelfsprekende doorstroming is naar de volgende stappen in de talentontwikkelings-keten.

‘Koudum had een band-contest, maar op een gegeven moment waren er niet genoeg bandjes meer. Dat heeft met de samenstelling van de bevolking te maken, maar ook met alle privé lespraktijken, daardoor hebben we geen overzicht meer.’
(Pieterklaas de Groot, Atrium)

‘Talent spotten was vroeger gemakkelijker dan nu. Er zijn minder kinderen die muziekles hebben en veel minder schoolbandjes. Het leren van muziek is nu individueeler en meer online.’ (Mariska Tuinier, Iduna)

‘Wij krijgen moeilijk in beeld hoe de bandcultuur er precies uitziet.’
(Eline Kleingeld, De Lawei/Kunstbende)

De provinciale organisatie die het dichtst op de lokale infrastructuur zit, is Fryslân Pop. Er is contact met de lokale popcentra, die voorronden voor de Kleine Prijs van Fryslân organiseren. Ook is er een regeling²² die lokale speelplekken voor beginnend talent ondersteunt.

12 PODIA

Optreden wordt door alle geïnterviewden gezien als een belangrijke vorm van talentontwikkeling.

Er zijn in Fryslân drie podia met een bovenlokale uitstraling.²³ Het grootste is Neushoorn in Leeuwarden. Er zijn drie zalen met respectievelijk een capaciteit van 700 (grote zaal), 250 (kleine zaal) en 150 (café) bezoekers. Talentontwikkeling is één van de drie kerntaken van de organisatie:

I Er zijn in Fryslân drie podia met een bovenlokale uitstraling.

*‘Wij zijn een springplank voor talent; eerlijk en van hier.’
(Neushoorn, een bijzondere plek in het hart van Leeuwarden, website Neushoorn)*

‘We willen meer talent-gedreven worden. Dat Friese bands of artiesten vanuit Neushoorn de wereld gaan veroveren.’ (Serge Hollander, directeur Neushoorn)²⁴

Om dit waar te maken zet Neushoorn een aantal instrumenten in. In de eerste plaats natuurlijk de podiumfunctie. Naar eigen zeggen is er in het programma ruim aandacht voor Friese acts. Specifiek voor Friese acts is het programma Zomercafé.

Daarnaast zijn er de eerder genoemde oefenruimten, wordt er door freelancers drum- en gitaarles gegeven en participeert Neushoorn in het project Friese Vinyl Club. Andere talentontwikkelingsactiviteiten (o.a. Hit The North, Kleine Prijs van Fryslân) maken voor presentatie graag gebruik van de podia van Neushoorn.

Neushoorn biedt onderdak aan de afdeling podiumkunst, productie en events van D’Drive, een MBO-opleiding van het Friesland College. Dit levert beide partijen veel winst op.²⁵

Iduna in Drachten heeft twee zalen, één voor 600 (grote zaal) en één voor 150 (kleine zaal/café) bezoekers. Talentontwikkeling vinden we terug in de kernactiviteit van Iduna: een podium bieden. In de (singer-songwriter) serie Huiskamer XL is er speciale aandacht voor Fries Talent. Er is één oefenruimte. Tot voor kort organiseerde Iduna jaarlijks een buitenfestival. Nieuw²⁶ is Pedaal Muzikaal een fietstocht langs Fries poptalent in Smallerland.

Ook Iduna werkt samen met een MBO-opleiding. De opleiding tot podium- en evenementen-technicus van ROC De Friese Poort vindt bij Iduna plaats. Samen met Friesland Pop organiseert Iduna een halve finale van de Kleine Prijs van Fryslân.

Het Bolwerk²⁷ in Sneek is het derde podium van Fryslân met de concertzaal voor 500 bezoekers en de kleine zaal/het café voor 150 bezoekers.

Waar het talentontwikkeling betreft, is het een groot voordeel dat Het Bolwerk deel uitmaakt van Cultuurkwartier Sneek. Daarin zit ook centrum voor de kunsten Atrium.²⁸

De beste acts uit het educatie-traject van Atrium mogen, gecoacht door een docent van Atrium, in Het Bolwerk optreden onder de noemer The Stage Is Yours. Nieuw is Meet The Makers, een combinatie van opkomende hiphop-acts met sprekers. Met Friesland Pop wordt al 25 jaar samengewerkt in De Kleine Prijs van Fryslân.

Neushoorn, Iduna en Het Bolwerk organiseren samen Tour de Poadia een fietstocht langs de drie podia, waar drie acts van het Hit The North-traject optreden.

Naast deze podia mag Asteriks in Leeuwarden niet ongenoemd blijven. Het is een concertorganisator die niet beschikt over een vaste locatie en in die zin dus geen podium. Maar er wordt wel geprogrammeerd: steeds op een andere plek in Leeuwarden.²⁹ Een 'collectief van jonge creatieven' noemt Asteriks zichzelf.

Het 'reguliere' programma bestaat goeddeels uit indie:³⁰ talentvolle acts uit Nederland of het buitenland. Er treden acts uit Fryslân op, maar dat is maar een klein aandeel. De serie Idefix – inmiddels vijf edities, ongeveer één per jaar – geeft juist ruim baan aan Fries talent. Dit geldt ook voor de pop-up biergarten Stadsoase. Ook daar treden jonge Friese makers op. Voor het eerst in 2021 organiseert Asteriks samen met Leeuwarden Student City Coolture, een multidisciplinair kunstfestival voor en door studenten.

Het jonge talent zit ook bij de (vrijwillige) medewerkers van Asteriks, die na Asteriks uitvliegen naar andere organisaties. Soms hebben ze die eerst vanuit Asteriks zelf opgezet, zoals Welcome To The Village, Explore The North en Into The Grave.

De belangrijkste bijdrage die de Friese podia kunnen leveren aan talentontwikkeling is het bieden van een speelplek aan Fries talent. Doen ze dat ook daadwerkelijk?

Als we de programma's en jaarverslagen doornemen van de hierboven beschreven bovenlokale podia vinden we als hoofdact in de grote zalen veel tribute-acts, veel niet-Friese (Nederlandse en buitenlandse) acts van vroeger (uit de jaren '80 en '90) en niet zoveel Friese acts van nu.

Het programma van Asteriks oogt actueler, maar ook niet bepaald Fries. De programmeurs leggen ons uit dat er weinig publiek afkomt op onbekend talent. De begroting kent te weinig speling om met risico te programmeren.

De belangrijkste bijdrage die de Friese podia kunnen leveren aan talentontwikkeling is het bieden van een speelplek aan Fries talent.

Gelukkig zijn er andere mogelijkheden om de Friese pop een podium te geven. Friese acts spelen wel in het voorprogramma in de grote zaal of in de kleine zaal, vaak als onderdeel van een special: een concertserie of festival. Het is hier waar de grotere podia onmisbaar zijn in de keten van talentontwikkeling: acts krijgen de kans om een keer op te treden bij een gerenommeerd poppodium, ook al is dat niet direct als hoofdact.

Een tweede belangrijke rol spelen de podia, door aan andere aanbieders van talentontwikkeling ruimte te bieden voor een presentatie of evenement; denk aan Friesland Pop, de opleidingen, Popfabryk en Hit The North.

Over de stelling ‘Op de Friese poppodia wordt te weinig Fries poptalent geprogrammeerd’, zijn de meningen van de geïnterviewden overigens verdeeld. De niet-podia scoren gemiddeld een 3 op deze stelling (neutraal), de podia een 2 (niet mee eens).

FESTIVALS

Met Oerol, Into The Great Wide Open en Welcome To The Village heeft Fryslân een aantal smaakmakers van de Nederlandse festival-kalender in huis. En er is nog zoveel meer: Explore The North, het interdisciplinair stadsfestival in Leeuwarden en ook in Leeuwarden: trance en electronic op de podia van PSY-FI, dance op Promised Land en Metal op Into The Grave. Buiten Leeuwarden kunnen we naar urban (dance en hiphop) op Heaven Open Air in Heerenveen en Beach Rockers in St. Nicolaasga. Bregipop vinden we in Scharsterbrug, MadNes op het strand van Ameland (Nes) en Glemmer Beach op het strand van Lemmer. Oerrock (Ureterp) ten slotte, besteedt (naast Nederlandse headliners) aandacht aan tribute acts. Daarmee zijn naar onze mening een aantal belangrijke Friese festivals genoemd, maar zeker niet alle.

Op een festival spelen, dat is wel de droom van elke act. Het wordt door alle betrokkenen gezien als talentontwikkeling. We hebben het dan over de derde en vierde stap in de talentontwikkelingsketen: meters maken, optreden en professionaliseren. Met zoveel spraakmakende festivals mag je aannemen dat het met deze stap wel goed zit. Maar als we naar de programma's van de festivals kijken is er nauwelijks aandacht voor Fries talent. Er is geen vast aandeel Friese muziek en meestal ook geen Fries talenten-podium. Het programmeren van Fries talent is, een uitzondering daargelaten, geen bewust beleid.

I Op een festival spelen, dat is wel de droom van elke act.

Dat hoeft natuurlijk ook helemaal niet. Festivals programmeren binnen het eigen concept en houden terecht rekening met het gewenste profiel van het publiek. Maar zonder Friese acts is er, wat ons betreft, geen sprake van een serieuze bijdrage aan Friese talentontwikkeling.

Gelukkig zijn er uitzonderingen. Het Vlielandse Into The Great Wide Open programmeert weliswaar nauwelijks Friese muziek, maar het festival participeert wel in het talentontwikkelingstraject Hit The North. Een van de bootcamps van dat traject vindt op het festival plaats. Oerrock organiseert een wedstrijd voor tributes. De winnaar mag op het festival optreden. Aaipop (en de wedstrijd Aaipop Der Op Út) is geheel gewijd aan Friestalige acts, net als het Liet concours.

Van de niet-Friestalige festivals besteedt alleen het Bevrijdingsfestival veel en gericht aandacht aan Fries talent. Maar liefst drie podia zijn daar geheel aan gewijd. Beide Friese MBO's hebben er een eigen Talent Stage, D'Drive en Friese Poort. Het derde podium is het Sena³¹ Talent Stage. Daar treden regionale talenten op. Ook op het hoofdpodium is er sprake van een ruim aandeel Friese pop.

OPLEIDINGEN

Fryslân huisvest drie opleidingen op het gebied van de popcultuur. De Academie voor Popcultuur in Leeuwarden is een HBO-opleiding.

*‘De Minerva Academie voor Popcultuur leidt studenten op tot creatieve ondernemers die werken vanuit een gevarieerde praktijk met eigentijdse media en podia.’
(website Academie voor Popcultuur)*

De eigen omschrijving laat zien dat het een brede opleiding is, niet per sé een opleiding tot popmuzikant. Naast popmuzikanten staat de opleiding ook open voor schrijvers, clip- en filmmakers, theatermakers en technici. Een instrument leren bespelen staat niet centraal in de opleiding:

‘We leiden ze niet op tot de beste gitarist ter wereld, maar tot mensen met een artistieke visie, die ondernemer zijn. De instrumentale vaardigheden moet de student zelf ontwikkelen.’ (Laurens van der Meulen, Academie voor Popcultuur)

Talentontwikkeling is de core business van onze opleiding, dat ligt al besloten in het woord opleiding.’ (Laurens van der Meulen, Academie voor Popcultuur)

De studenten komen uit heel Noord-Nederland, maar met name uit Leeuwarden en Groningen.

De MBO-opleiding tot Muzikant, Sounddesign, Dans, Acteur/Theater, AV-specialist, Event Management en Podium- en Evenemententechniek³² van het Friesland College, kortweg D’Drive, is ook in Leeuwarden gevestigd, in poppodium Neushoorn.

‘De studenten die muzikant willen worden, zitten vanaf dag één in een band. Een deel daarvan zit al in een band voordat ze bij ons beginnen.’ (Willo de Bildt, D’Drive)

Naast instrumentale vaardigheden leren studenten ondernemen en het organiseren van evenementen.

Er worden per jaar 18 muzikanten en 18 DJ’s/producers tot de opleiding toegelaten. Van de afgestudeerden stroomt het grootste deel door naar het conservatorium of de Tilburgse Rockacademie.

In Drachten vinden we de MBO-opleiding tot podium- en evenementen-technicus, AV-productie en onderwijsassistent muziek van ROC De Friese Poort. ‘Creatieve Industrie’ is de verzamelnaam van deze afstudeerrichtingen.

De opleiding podium- en evenementen-techniek vindt plaats bij poppodium Iduna.

Er is geen conservatorium in Fryslân. Het dichtstbijzijnde is het Prins Claus Conservatorium in Groningen (onderdeel van de Hanzehogeschool).

Beroepsopleidingen houden zich per definitie met professionaliseren bezig, de vierde stap in de talentontwikkelingsketen. Fryslân is op dit gebied goed voorzien. Wat opvalt, is de breedte van de opleidingen; met veel aandacht voor artistieke visie, ondernemerschap en technische en organisatorische vaardigheden. Ze dragen bij aan een bloeiend festival- en project-klimaat in Fryslân. Ook valt de samenwerking op met andere aanbieders in de keten zoals podia, festivals en Popfabryk.

Maar het volgen van deze opleidingen leidt niet per definitie tot een volwaardige beroepspraktijk. Poptalent moet ook na het afronden van een van de beroepsopleidingen nog veel stappen zetten, om met maken in het levensonderhoud te kunnen voorzien. Maar voorop staat dat de opleidingen, mede door hun betrokkenheid bij andere initiatieven, een belangrijke bijdrage leveren aan de talentontwikkeling in de Friese pop.

Wat opvalt, is de breedte van de opleidingen; met veel aandacht voor artistieke visie, ondernemerschap en technische en organisatorische vaardigheden.

OVERIGE BOVENLOKALE ORGANISATIES

Er zijn in Fryslân – naast podia, festivals en opleidingen – tal van initiatieven die een rol spelen in de talentontwikkeling van popacts: boekings- en organisatiebureaus, producenten, studio's, labels, artiestenbegeleiders, managers en platenpersers: allemaal zijn ze onderdeel van het popklimaat en dus direct of indirect van invloed op de keten.

Hieronder bespreken we alleen de initiatieven die zich getuige hun missie en activiteiten vooral op de provincie Fryslân richten: Kunstbende Friesland, Friesland Pop, Popfabryk, Hit The North en de Friese Vinyl Club. Samen zijn deze verantwoordelijk voor ongeveer de helft van de geïnventariseerde talentontwikkelingsactiviteiten.³³

KUNSTBENDE FRIESLAND - De Friese voorronde van de landelijke talentenwedstrijd Kunstbende vindt sinds 2019 plaats in theater De Lawei³⁴ in Drachten. Muziek (vooral pop) is één van de negen categorieën.

Iedereen die deelneemt aan de Friese voorronde, wordt uitgenodigd om mee te doen aan de workshopdag.³⁵ Tijdens deze dag bereiden de deelnemers hun act voor, onder begeleiding van professionals. De doelgroep is grofweg 13 tot 18 jaar.

Talentontwikkeling staat centraal in de missie van de Kunstbende:

'Met de wedstrijd Kunstbende worden jongeren op vroege leeftijd gestimuleerd eigen talenten te ontdekken en te ontwikkelen.' (website Kunstbende)

De winnaars van de voorronde gaan naar de landelijke finale in Amsterdam. In aanloop naar de landelijke finale volgen de deelnemers een masterclass in hun categorie.

Bij de voorronde en de finale worden alle deelnemers beoordeeld door een professionele jury, die aan iedere act feedback geeft. De finalewinnaars mogen op Lowlands optreden of op een andere mainstage die binnen de eigen categorie valt, zoals Mysteryland. Ook winnen ze een coachingstraject.

De werving (scouting) van talent vindt voor een deel landelijk plaats, via de landelijke media en socials. Daarnaast is er de eigen werving van de Friese voorronde. Die is gericht op middelbare scholen en centra voor de kunsten, voor zover die er nog zijn. De campagne bestaat onder meer uit workshops op scholen. Daarbij worden ook oud-deelnemers ingezet.

Er is veel dat de Kunstbende tot een effectief talentontwikkelingsinstrument maakt:

- » de combinatie van wedstrijd, optreden, actieve coaching en feedback
- » het doorlopende traject: van middelbare school naar voorronde in het regionaal theater naar landelijke finale en als je wint naar een internationaal festival
- » het feit dat de Kunstbende onderdeel is van een landelijk traject; landelijke publiciteit zorgt voor een sterke merknaam en er is sprake van een groot netwerk

Minstens zo belangrijk, is de positie van de Kunstbende in de keten: van de tweede stap naar de derde stap: daar waar de anonieme thuismuzikant uitgedaagd wordt om voor het eerst op te treden voor publiek en om zijn kunst te delen met deskundigen. Het is niet druk in dit deel van de keten. En met de achteruitgang van de lokale infrastructuur is het scouten van talent des te meer onmisbaar voor de instroom in de volgende stappen van de keten.

Om de positie van de Kunstbende in de keten waar te kunnen/blijven maken is het wel nodig dat werving en deelname de gehele provincie beslaan.

FRIESLAND POP - Friesland Pop is de provinciale organisatie voor popmuzikanten in Fryslân. Daarvan is er in iedere Nederlandse provincie één, in een aantal provincies zelfstandig, soms als onderdeel van een provinciale instelling voor kunst en cultuur.³⁶ Ze zijn verenigd in het samenwerkingsverband POPnl.³⁷

De bemoeienis van Friesland Pop met het popklimaat van Fryslân omvat meer dan alleen talentontwikkeling. Friesland Pop doet ook aan belangenbehartiging en de promotie van de Friese Pop. Ook bevordert Friesland Pop de popinfrastructuur. Alles ten behoeve van de Friese popmuzikant.

Meer dan alleen talentontwikkeling dus, maar talentontwikkeling is wel de belangrijkste pijler en als component aanwezig in bijna alle projecten. Hieronder volgen de belangrijkste activiteiten van Friesland Pop.

De bemoeienis van Friesland Pop met het popklimaat van Fryslân omvat meer dan alleen talentontwikkeling.

Friesland Pop geeft dagelijks informatie en advies aan en over Friese pop-acts, gevraagd en ongevraagd.

De Kleine Prijs van Fryslân is de verzamelnaam voor de wedstrijden die Friesland Pop organiseert. De ‘algemene’ Kleine Prijs kent voorronden, halve finales en een finale. De winnende act stroomt door naar Grote Prijs van Nederland. In het prijzenpakket zitten tal van optredens, onder andere op het Bevrijdingsfestival en de Friese Popawards. De winnaar mag ook deelnemen aan het talentontwikkelingstraject Hit The North.³⁸

Aparte trajecten zijn er voor singer-songwriters en hiphop/urban. Dat laatste, onder de naam Bring It On, is een samenwerkingsverband van Friesland Pop, Neushoorn en het hiphop-platform Leeuwarder Collectief.

Onder de titel Helden Fan Hjør treden jaarlijks één dag overal in Fryslân acts op. Zoveel mogelijk acts, in het eigen dorp of de eigen regio, in het muziekcafé, de huiskamer, de voetbalkantine of in de kerk, dat is het concept. Dit kunnen bands, singer-songwriters, fanfareorkesten of jonge blokfluitlerlingen van de muziekschool zijn. Iedereen kan meedoen. De organisatie wordt overgelaten aan lokale partijen. Friesland Pop ondersteunt hen daarbij met advies en informatie en verzorgt de bovenlokale publiciteit.

Voor Sa Fier Fan Hûs maken jaarlijks vier Friese acts samen met een talentvolle videomaker een clip van een sessie op een bijzondere Friese locatie.

De Friese Pop Awards zijn de Oscars voor de Friese pop. De categorieën zijn: beste act (Friese Popprijs), de publieksprijs, beste videoclip, grootste talent en de ‘Bernlef-Prijs’ voor de beste Friestalige act.

Music Export is een bijdrage in de kosten van buitenlandse tournees door Friese acts. De tournee moet langs minimaal vijf speellocaties gaan.³⁹

Via het Stage Europe Network vindt uitwisseling (optredens) plaats van Friese pop-acts met acts uit andere steden in Europa. De focus ligt op Noord-Europa, met name Scandinavië. Het gaat hier om prille acts.

Met de Support kleine Friese Podia en Festivals stimuleert Friesland Pop kleine venues om Friese acts te programmeren. De bijdrage is bestemd voor de gages van de muzikanten.

De Producer Academy is een cursus voor Friese producers. De cursus vindt twee keer per jaar plaats en bestaat uit vier bijeenkomsten. In dit project werken Friesland Pop, Neushoorn, D’Drive en Lake Wozoo⁴⁰ samen.

De Friese Lente vindt plaats in de winter. Een week lang wordt de Friese Pop gepromoot door middel van optredens, panels, feedbacksessies, tentoonstellingen, open dagen en workshops door de gehele provincie.

Het programma wordt onder de aandacht gebracht met een magazine. De week wordt afgesloten met het Free Festival in Leeuwarden. In de Friese Lente werken een aantal Friese organisaties samen waardoor het sinds enige tijd onder de verantwoordelijkheid valt van het Platform Popcultuur Fryslân.⁴¹

Talent Stage heet het: Friesland Pop voegt een podium toe aan een festival, of regelt een optreden van een Friese act op een andere plek, zoals een school, huiskamer, kerk of dorpsfeest. Ze doen dat meer dan 50 keer per jaar.

Verder participeert Friesland Pop in de Friese Vinyl Club⁴² het ST≥RT festival⁴³ en de landelijke trajecten Popronde,⁴⁴ Popsport en Grote Prijs van Nederland.

Acts kunnen zich bij Friesland Pop inschrijven.⁴⁵ De organisatie beheert een bestand met rond de 300 Friese acts, van hiphop-acts tot singer-songwriters en van DJ/producers tot bands.

Als het om talentontwikkeling gaat is Friesland Pop in een groot deel van de keten actief. Met Support kleine Friese Podia en Festivals ondersteunt Friesland Pop de lokale infrastructuur. Daarmee acteert de organisatie op de grens van fase 2 en fase 3 van de keten. Met scouting, middels de wedstrijden, zorgt Friesland Pop voor instroom van de 3e fase. Op Talent Stages, De Friese Lente en de Popronde kunnen acts meters maken, ook fase 3. Aan professionalisering draagt Friesland Pop bij met het ondersteunen van buitenlandse tournees en de Friese Popawards.

Je kunt het gebrek aan focus noemen: in alle fases een bijdrage proberen te leveren. Maar laten we niet vergeten dat het ondersteunen van muzikanten het uitgangspunt van Friesland Pop is. Daar ligt de focus van de organisatie: de ontwikkeling van muzikanten, van de breedte naar de top.

Veel van de geïnterviewden zien Friesland Pop als een o zo noodzakelijke leverancier:

‘Ik zie hen als leverancier van talent dat doorstroomt.’⁴⁶

‘Ja, Friesland Pop heeft een scoutfunctie. Zij moeten aan het begin van de keten staan, anders komen er minder bands door.’

‘Zij moeten actief op zoek naar bandjes.’

‘Friesland Pop moet talent spotten en het dan aan anderen doorgeven.’

‘Het begint bij de breedte, bij Friesland Pop. Zij moeten ons attenderen op interessante, leuke, jonge bandjes.’

Maar laten we niet vergeten dat het ondersteunen van muzikanten het uitgangspunt van Friesland Pop is.

De ‘ons’ in het laatste citaat zijn de aanbieders verderop in de talentontwikkelingsketen. Overtuigd van het belang van deze functie en dat die thuishoort bij Friesland Pop, horen we ook enige kritiek op de uitvoering: er is te weinig dynamiek, ze spreken onvoldoende de taal van de jongste beoefenaars. Anders gezegd: de uitstraling van Friesland Pop zorgt ervoor dat een deel van het jong talent zich er niet thuis voelt.

POPFABRYK - Popfabryk is het productiehuis voor popcultuur in Fryslân.

‘De organisatie initieert, ontwikkelt, produceert en distribueert nieuwe uitingen van popcultuur. (...) Popfabryk heeft haar focus op popcultuur en zoekt daarbij telkens weer naar de cross-over met andere kunst disciplines. (...) Popfabryk is een projectorganisatie. De organisatie heeft geen werkplaats met eigen faciliteiten. Per productie wordt bekeken wat er nodig is om tot een eindproduct te komen. Uit ons netwerk wordt de juiste expertise aangetrokken en worden samenwerkingsverbanden gezocht voor de uitvoering van een productie.’ (website Popfabryk)

Dat gebeurt op initiatief van makers die aan Popfabryk vragen om hun idee te helpen realiseren, of op initiatief van Popfabryk.

Met alleen het label ‘productiehuis’ doen we Popfabryk tekort. Door de aard en werkwijze (een netwerkorganisatie die waar mogelijk samenwerkingsverbanden aangaat) is Popfabryk bij talloze projecten direct betrokken. Als initiatiefnemer, samenwerkingspartner en/of coproducent, speelt Popfabryk een actieve rol in Up North (interdisciplinair laboratorium voor hiphop en popcultuur),⁴⁷ de Friese Vinyl Club, het Platform Popcultuur Fryslân en Hit The North.⁴⁸

De kernwaarden van Popfabryk die we hierboven lezen: productie, nieuw, cross-over, projectmatig en netwerkorganisatie vinden we in alle activiteiten terug. Een greep.⁴⁹

Nieuwe Makers is een coachings-/ondersteuningstraject op maat voor Fries poptalent.

Onder de titels Wurdspøken en Wisselstroom organiseert Popfabryk⁵⁰ ‘co-writing camps’ voor hiphoppers. De deelnemers worden begeleid door ervaren coaches. Wurdspøken moet resulteren in een mixtape met 20 songs en een liveshow.⁵¹

De kernwaarden van Popfabryk: productie, nieuw, cross-over, projectmatig en netwerk-organisatie vinden we in alle activiteiten terug.

It Deel is een coproductie met de gebroeders Kleefstra (gitarist Romke en dichter Jan). Ze nodigen internationale muzikanten/componisten uit om gedurende een korte residence samen te reflecteren op de aantasting van het Friese landschap en dit om te zetten in live optredens en een album. It Deel was te zien op het Oranjewoudfestival en zodra corona het toelaat onder andere in Gdansk.

De Domela Passie: Op 18 november 2019 was het een eeuw geleden dat Domela Nieuwenhuis overleed. Aanleiding voor Meindert Talma om in samenwerking met de Popfabryk, het Domela Nieuwenhuis Museum en Excelsior Recordings een bijzondere productie te maken. Tijdens Explore the North 2021 beleefde De Domela Passie van Meindert Talma zijn officiële première. Daarna is de productie gaan toeren door Nederland.

Arctic Mirage heet de audiovisuele neerslag van een zoektocht/zeiltocht naar Groenland van de aan de Popacademie afgestudeerde geluidskunstenaar Tristan Visser.

Witst noch dat d'r neat wie is een coproductie van ZEA, Popfabryk en Explore the North. ZEA is het solo-project van de in Amsterdam wonende Fries Arnold de Boer.⁵²

Pavel (filmmaker Jonathan Sipkema en songwriter Bente Hout) is een film met verschillende soundtracks. De productie kan live worden opgevoerd. De film is een Spaanstalig drieluik over individualiteit.

De muziektheaterproductie Het Ravijn is gemaakt door Hilbrandt.⁵³ Het is zijn inzending voor een open call⁵⁴ door Popfabryk en Explore The North.

Excite,⁵⁵ zo heet het Europese netwerk van Popfabryk. Het netwerk bestaat uit acht Europese partners in Nederland, België, Luxemburg, Duitsland, Denemarken, Noorwegen, Zweden en Finland. Excite stimuleert de uitwisseling van nieuw Europees talent op festivals en podia. Elke partner selecteert een band en verplicht zich om een speelplek te garanderen in eigen land. Op deze manier krijgt Fries talent de mogelijkheid om op te treden in diverse Europese landen. En het Friese publiek kan zo kennis maken met bands uit het Europese netwerk van Popfabryk. Dat kon onder andere op Welcome To The Village, Explore The North en Freeze Festival.

Niet alles dat Popfabryk onderneemt is talentontwikkeling. Maar aan het eind van de keten, in de 4e fase speelt Popfabryk wel een prominente rol. In de derde fase zijn er 'meters gemaakt' en nu is het tijd voor een volgende stap. De act moet zich artistiek positioneren en met een opvallend product de aandacht trekken, liefst ook buiten Fryslân. En daar is een productiehuis voor.

De manier waarop Popfabryk dat doet, niet zelf uitvoeren maar coördineren en verbinden, heeft grote voordelen:

- » er ontstaat rond de (relatief kleine) organisatie een netwerk waarin steeds meer partners zich samen verantwoordelijk voelen voor de Friese Pop
- » Popfabryk stimuleert en ondersteunt eigenwijze kleine private partijen (kunstenaars, vormgevers, studio's, producenten, labels, etc.)⁵⁶ met opdrachten
- » Popfabryk is mede-initiatiefnemer van talentontwikkelingstrajecten zoals Hit The North en De Friese Vinyl Club

Het werken aan artistieke positionering, het produceren van bijzondere buitenbeentjes en de voorliefde voor cross-over met andere kunstdisciplines, zorgen er soms wel voor dat het moeilijk is om daadwerkelijk te professionaliseren.

HIT THE NORTH - Hit The North is een professionaliseringstraject.

*‘Het doel is om de artistieke en zakelijke vaardigheden te vergroten.’
(website Hit The North)*

Dat is nodig, want ...

‘de noordelijke popcultuur is uniek, maar de artiesten lopen tegen tal van problemen aan die een echte doorbraak in de weg staan.’ (website Popfabryk)

Hit The North wordt georganiseerd door een samenwerkingsverband van Popfabryk, Kunst & Cultuur Drenthe, POPgroningen, Into The Great Wide Open en Eurosonic Noorderslag, vijf organisaties uit de drie noordelijke provincies, waar het plaatsvindt. ESNS⁵⁷ is de penvoerder van het traject, We The North⁵⁸ is de belangrijkste financier. Het traject is bedoeld voor talentvolle acts die de nodige meters hebben gemaakt en toe zijn aan een professionele carrière: de laatste stap in de talentontwikkelingsketen. Per jaar kunnen er 12 acts deelnemen, ongeveer drie per provincie.⁵⁹ De acts worden geworven via een open call. De keuze wordt gemaakt door een selectiecommissie.

Het traject bestaat uit de volgende onderdelen:

- » een coachingstraject: Dit vindt plaats op grond van gezamenlijk gestelde doelen. Bij die doelen wordt een coach gekozen en een activiteitenplan gemaakt. Financiering van de activiteiten vindt plaats uit het werkbudget, bestaande uit een eigen inleg van de deelnemende act; Hit The North verdrievoudigt die eigen inleg. Het budget wordt besteed aan: studiogebruik, afmixen, masteren, merchandise, het laten persen van CD's of LP's, een foto- of videoshoot, alles om het gestelde doel te bereiken.⁶⁰
- » bootcamps: Dit zijn meerdaagse intensieve trainingssessies, die plaatsvinden op Into The Great Wide Open.
- » een optreden op Eurosonic.

‘Optreden op ESNS is een groot ding voor een artiest. Lang gold dat optreden bij De Wereld Draait Door of Eurosonic Noorderslag betekende dat je bekend ging worden als artiest.’ (Sita Rawie, projectleider Hit The North)

Eerder zagen we al dat de acts die het Hit The North-traject doorlopen (of hebben afgerond) onder die noemer ook geprogrammeerd worden door andere podia en festivals in Fryslân.

Hit The North richt zich op de laatste stap in de keten. Het maken van een productie kan deel uitmaken van het traject dat de acts volgen, maar alleen als dat significant bijdraagt aan de gezamenlijk gestelde professionaliseringsdoelen. Aan het einde van de rit moet het traject leiden tot ‘echt doorbreken’.

Dat in Hit The North de noordelijke provincies samen optrekken is een groot voordeel. Daarmee is de eerste stap buiten de provincie gezet.

Over het rendement van het traject zegt de projectleider:

‘Als de acts het traject hebben doorlopen dan laten we ze los. Dan moeten ze het verder zelf doen. Van de Friese deelnemers kan ik zeggen dat ze een eind op weg zijn, maar dat er van een definitieve nationale doorbraak nog geen sprake is.’

(Sita Rawie, projectleider Hit The North)

Dat in Hit The North de noordelijke provincies samen optrekken is een groot voordeel.

Dan blijkt dat, hoe nuttig het professionaliseringstraject van Hit The North ook is, het geen garanties biedt. Ook blijkt dat er tussen de vierde stap van de Friese keten en het einddoel nog een flinke kloof gaapt.

FRIESE VINYL CLUB -

‘De Friese Vinyl Club draagt bij aan het versterken van het artistieke klimaat in Fryslân door talentvolle en ambitieuze Friese acts te helpen met de realisatie, release en promotie van een exclusieve 12 inch LP.’ (website Friese Vinyl Club)

De Friese Vinyl Club is een initiatief van Popfabryk, Deepgrooves, het producers-duo Snoet en Smoel,⁶¹ Friesland Pop en Neushoorn. Deepgrooves is een platenperserij in Leeuwarden.

De club brengt vier keer per jaar een 12” uit van een Friese act. De leden van de club (een lidmaatschap voor een jaar kost 40 euro) krijgen de vier albums, vrijkaartjes voor de release shows in Neushoorn, de nieuwsbrief van de club en korting op de aanschaf van eerdere uitgaven van de club. Er zijn tot nu toe (in de korte periode van het bestaan) vier platen uitgekomen.

De Friese Vinyl Club maakt, onder de naam De Friese Platenkast, ook reclame voor andere LP’s van Friese acts. In de webshop worden albums verkocht van Friese Independents en in eigen beheer geproduceerde albums.

De Friese Vinyl Club is nog een project dat bijdraagt aan de professionalisering van Friese acts. Het biedt ze een LP, inclusief promotie, een bescheiden gegarandeerde afzet en een optreden in Neushoorn. Door de abonnement-vorm is er ook sprake van community-vorming.

Het is met vier edities tot nu toe geen grote inzet, maar de deelnemende provinciale partners zorgen er wel voor dat we kunnen spreken van een Fryslân-breed project.

PLATFORM POPCULTUUR FRYSLAN - Relatief nieuw is het Platform Popcultuur Fryslân (PPF), waarvan Popfabryk,⁶² Friesland Pop, 3voor12 Friesland, Academie voor Popcultuur, D'Drive, Neushoorn, Iduna, Het Bolwerk en Asteriks deel uitmaken. Er wordt samengewerkt aan de versterking van de infrastructuur voor de Friese pop en de professionalisering van Fries talent.⁶³

PPF zet daarbij expertise en netwerken in, organiseert bijeenkomsten en showcases, ondersteunt talentontwikkelingstrajecten/-projecten en ijvert voor 'fair practice'.⁶⁴

PPF functioneert ook als verband waaronder samenwerkingsprojecten kunnen worden uitgevoerd, zoals Friese Lente en het voorliggende onderzoek naar talentontwikkeling.

DE TALENTONTWIKKELINGSKETEN

We kiezen voor een keten bestaande uit vier fasen:

- 1 - kennismaking,
- 2 - nadere verkenning, leren,
- 3 - verdieping, optreden,
- 4 - professionalisering.

Bij de beschrijving van het Friese veld in het vorige hoofdstuk is al een aantal keer aan de orde gekomen in welke fase aanbieders opereren en op welke manier. Voordat we al die activiteiten met elkaar verbinden tot één keten en die evalueren, beschrijven we hieronder eerst de verschillende fasen uitgebreider.

fase 1 kennismaking - In deze fase wordt de interesse gewekt. Bij popmuziek gaat dat behoorlijk vanzelf. Als soundtrack bij series, films en games, op de radio of YouTube, het is alomtegenwoordige cultuur. Wat nog extra helpt zijn pop-minnende ouders, aandacht voor muziek op school en, of pop onderwerp is in de vriendengroep. Voor de keten is het moment waarop interesse overgaat in het besef dat je het zelf zou kunnen doen een sleutelmoment.

fase 2 nadere verkenning, leren - Het besluit om serieus muziek te gaan maken is genomen. Gaandeweg wordt ook meer duidelijk over de manier waarop: thuis op de computer, op een instrument, samen of alleen? Leren en oefenen zijn de kernactiviteiten in deze fase. Ergens onderweg valt het besluit om het niet voor zichzelf te houden, bij de één al aan het begin, bij de ander na lang oefenen. Het eerste optreden, meestal voor vrienden en bekenden, vindt nog in deze fase plaats. De beginnende producers publiceren hun eerste tracks. Om op te treden moet er ook aan een repertoire worden gewerkt.

Voor de keten is het moment waarop interesse overgaat in het besef dat je het zelf zou kunnen doen een sleutelmoment.

fase 3 verdieping, optreden - Pas als er sprake is van regelmatig optreden, zijn de acts in fase 3 beland. Eerder omschreven we deze fase oneerbiedig als: meters maken. Door veel op te treden (of op een andere manier muziek openbaar te maken) worden muzikanten snel beter. De reacties van het publiek hebben invloed op het repertoire. Er is bij optredens contact met andere acts. Daar wordt ook van geleerd. Vroeg of laat ontstaat in deze fase bij een aantal muzikanten het idee dat ze er hun beroep van willen maken.

fase 4 professionalisering - Om er ook daadwerkelijk je beroep van te maken is meer nodig dan goed gitaar spelen of een paar goed klinkende tracks produceren. In deze fase gaat het om ondernemerschap, het werken aan een 'eigen geluid' en originaliteit (onderscheid ik me?), zeggingskracht (heb ik iets te melden?) en aan presentatie. Ook deze fase kan niet zonder optreden: het sleutelmoment is dat je wordt opgemerkt.

ACTIVITEITEN IN DE KETEN GEPLAATST

Voordat we de positie van de belangrijkste aanbieders van talentontwikkeling in de keten schetsen moeten we twee kanttekeningen plaatsen. Ten eerste zijn er veel aanbieders waarvan de activiteiten meer fasen van de keten beslaan. Soms in gelijke mate. Maar als het even kan proberen we te laten zien waar de focus van de aanbieder ligt. Zo biedt de Kunstbende de regionale winnaars begeleiding aan op weg naar de landelijke finale en schurkt het prijzenpakket van de landelijke winnaars, waaronder een optreden op Lowlands, dicht tegen de vierde fase aan. Toch ligt, wat ons betreft, de focus van de Friese Kunstbende op de overgang van de tweede naar de derde fase. Het brengt de act van de veiligheid van de eigen omgeving naar nieuw publiek en kritische feedback.

Ten tweede hebben we in eerste instantie gekeken naar de potentiële positie en niet naar de kwaliteit van de invulling. Een festival kan vanuit de missie of opdracht de ideale aanbieder zijn van optredens waarmee acts een serieuze stap zetten in fase 3 van de keten, en toch maar sporadisch een Friese act programmeren.

In de kennismakingsfase (zie figuur 1) zien we het thuisfront, het onderwijs, de centra voor de kunsten en buurthuizen. De laatste twee vinden we ook actief in de tweede fase. Voor wat betreft de buurthuizen gaat het dan om een cursus voor beginners en om het bieden van een podium voor het eerste lokale optreden.

In de tweede fase, nadere verkenning, leren, zien we verder vooral lokale faciliteiten: popcentra met oefenaccommodatie en een enkele muzikdocent. Daar waar op het podium van het centrum een festival georganiseerd wordt voor gevorderde acts of een studio gehuurd kan worden is er sprake van een overschrijding van de grens met de derde fase. Provinciale spelers in de overgang van de tweede naar de derde fase zijn Friesland Pop en de Kunstbende, beide in een scoutende rol, beide met wedstrijden. De ondersteuning van kleine podia en festivals van Friesland Pop vinden we ook in dit gebied van de keten.

De hoofdrolspelers in de derde fase, verdieping, optreden, zijn vanzelfsprekend de bovenlokale podia en festivals. Optreden op het hoofdpodium van de grotere festivals kun je ook zien als een professionaliseringsslag voor acts, een overschrijding naar fase 4.

De beroepsopleidingen vind je geheel in de vierde fase, professionalisering. Daar plaatsen we ook een groot deel van de activiteiten van de 'overige provinciale aanbieders', Popfabryk, Hit The North en de Friese Vinyl Club. Daar waar optredens deel uitmaken van de door hen aangeboden activiteiten is er sprake van een overschrijding naar fase 3.

Friesland Pop opereert met verschillende activiteiten in drie fasen: 2, 3 en 4.

figuur 1: positie van talentontwikkelingsactiviteiten van de aanbieders, ongewogen

EVALUATIE VAN DE KETEN

Als we kritisch kijken naar de realisatie van talentontwikkeling in de verschillende fasen van de keten, verandert het plaatje (figuur 2). De kennismakingsfase wordt meer en meer aan de directe omgeving (ouders, vrienden, school) overgelaten. Van de rol van de lokale overheid is, na bezuinigingen op buitenschoolse kunsteducatie (centra voor de kunsten) en het sociaal cultureel werk (buurthuizen, jeugdcentra), weinig over.

Het landschap van fase 2 oogt, deels om dezelfde reden, versnipperd.

Op een enkele plek is er een lokaal popcentrum, maar van een provincie dekkend netwerk is geen sprake.

INSTROOM - Al met al gaat het niet goed met de instroom van talenten in de bovenlokale derde fase. Iets dat door het merendeel van de geïnterviewden onderschreven wordt. Daarbij is door niemand gezegd dat er gewoon minder talenten zijn. Iets dat je op grond van de vertrekkende jeugd en de verminderde belangstelling voor muziek maken wel zou mogen verwachten.

Al met al gaat het niet goed met de instroom van talenten in de bovenlokale derde fase.

‘Ze zijn moeilijker te vinden’, zo luidt over het algemeen de zorg van de deskundigen over de aanwas. De beoefening is individueler geworden. Vaste plekken waar veel talent bij elkaar komt, zijn er steeds minder.

‘Er is behoefte aan plekken waar artiesten samenkomen, waar ze elkaar kunnen ontmoeten, aan creatieve hubs.’ (Ico Balt, Lake Wozoo)

Het probleem wordt vergroot door de verdeling van het talentontwikkelingsaanbod over de keten: alleen Kunstbende en Friesland Pop opereren in fase 2. Kunstbende heeft contact met scholen voor voortgezet onderwijs en de overgebleven centra voor de kunsten. Friesland Pop heeft contact met lokale popcentra en kleine podia voor de projecten Helden Fan Hjør, De Kleine Prijs van Fryslân en de Supportregeling. Friesland Pop wordt door de meeste geïnterviewden genoemd als dé organisatie die verantwoordelijk is voor de instroom.

In fase 3 is het een stuk drukker, hoewel de grote festivals weinig of geen Fries talent programmeren. De drie bovenlokale podia bieden de mogelijkheid om in het voorprogramma te staan en hebben in de kleine zaal speciale programma's, minifestivals of series voor Fries talent. Er is aandacht voor Friestalige acts en er is Bevrijdingspop Fryslân met een hoopgevend Fries aandeel.

In fase 4 vinden we de beroepsopleidingen. Die leveren daadwerkelijk een belangrijke bijdrage aan de professionalisering. Er zijn korte lijnen naar de podia – een deel van de lessen vindt daar plaats – en we vinden (ex-)studenten van de opleidingen terug in tal van Friese popbedrijfjes, projecten en festivals. Bij een aantal talentontwikkelingsprojecten van anderen zijn de opleidingen direct betrokken.

Ook de activiteiten van het productiehuis Popfabryk horen hoofdzakelijk thuis in fase 4. Het werken aan een professionele productie (van idee tot eindproduct) is een onmisbaar onderdeel van deze fase. Door de manier van werken, als netwerkorganisatie en verbinder, brengt Popfabryk ook extra samenhang in deze fase.

In fase 3 is het een stuk drukker, hoewel de grote festivals weinig of geen Fries talent programmeren.

Goede voorbeelden van samenwerking in deze fase zien we in het traject Hit The North en in de Friese Vinyl Club. De tourregeling van Friesland Pop, Music Export, is ook gericht op het professionaliseren van Friese acts.

UITSTROOM - Met de opleidingen, productiehuis Popfabryk, Friesland Pop, Hit The North, de Friese Vinyl Club en een enkel festival is de vierde fase relatief goed gevuld. En op een goede manier: we zien niet veel overlappingsen, maar door de samenwerking juist samenhang.

Maken we ons bij de evaluatie van de eerste fasen zorgen over de instroom van Fries talent in de keten, hoe zit het met de uitstroom uit de laatste fase?

Het einddoel van professionalisering is dat mensen 'er hun beroep van maken'. Dat kan verschillend worden opgevat:

- » het vinden van een levensbestemming
- » ermee in je levensonderhoud kunnen voorzien
- » (inter-)nationaal doorbreken

Volgens veel geïnterviewden, vooral diegenen die talentontwikkeling aanbieden in de vierde fase, leiden de activiteiten niet één op één tot de laatste twee, levensonderhoud en/of doorbreken. Vaak wordt het aan de afstand tot de Randstad geweten:

'De stap na de 4e fase kan beter. Kun je er in Fryslân je brood mee verdienen of moet je verhuizen? De Friese budgetten zijn beperkt en er zijn weinig podia. Het is moeilijk om voet aan de grond te krijgen in het westen. Je moet online gespot worden, maar je CV (waar je gespeeld hebt) telt ook. Je bent minder zichtbaar in het noorden. Het krijgen van speelplekken in het westen is hier wel een onderwerp.' (Paul Giesen, Popfabryk)

'Friese acts met talent vinden weinig aansluiting met de landelijke podia en festivals. Daar ligt ook een drempel.' (Laurens van der Meulen, Academie voor Popcultuur)

'Nadat we ze loslaten, is er voor veel artiesten een gat.' (Sita Rawie, Hit The North)

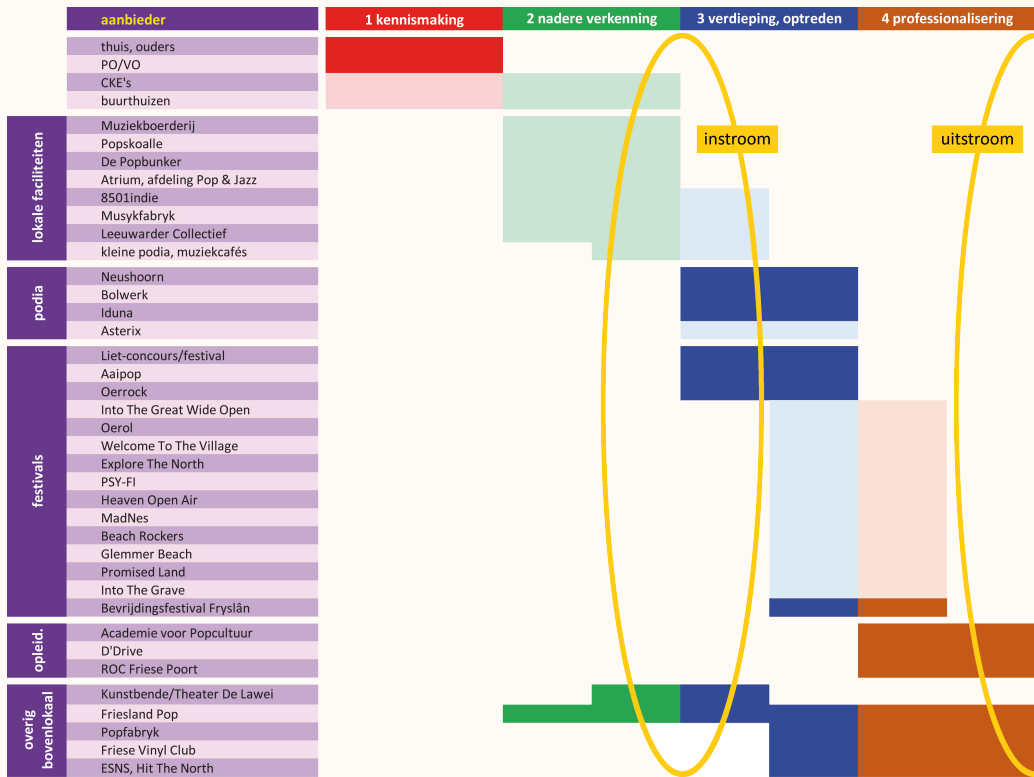
'De laatste stap in de keten kun je niet in Fryslân zetten.'
(Johan Koster, Bevrijdingsfestival Fryslân)

Soms lukt het wel, maar niet in Fryslân:

'Als je landelijk wilt doorbreken en gaat werken met boekingskantoren en managers, dan ga je uit Fryslân weg.' (Johan Koster, Bevrijdingsfestival Fryslân)

knelpunt 1: de doorstroom van fase 2, nadere verkenning (leren), naar fase 3, verdieping (optreden) - De lokale infrastructuur, verantwoordelijk voor de instroom, is gebrekkig en de aandacht van de bovenlokale aanbieders voor de instroom is onvoldoende.

knelpunt 2: de uitstroom uit fase 4, de professionaliseringsfase
Deze leidt vaak niet tot een landelijke doorbraak of gezonde beroepspraktijk.

figuur 2: positie van talentontwikkelingsactiviteiten van de aanbieders, gewogen

HET OORDEEL VAN DE MUZIKANTEN

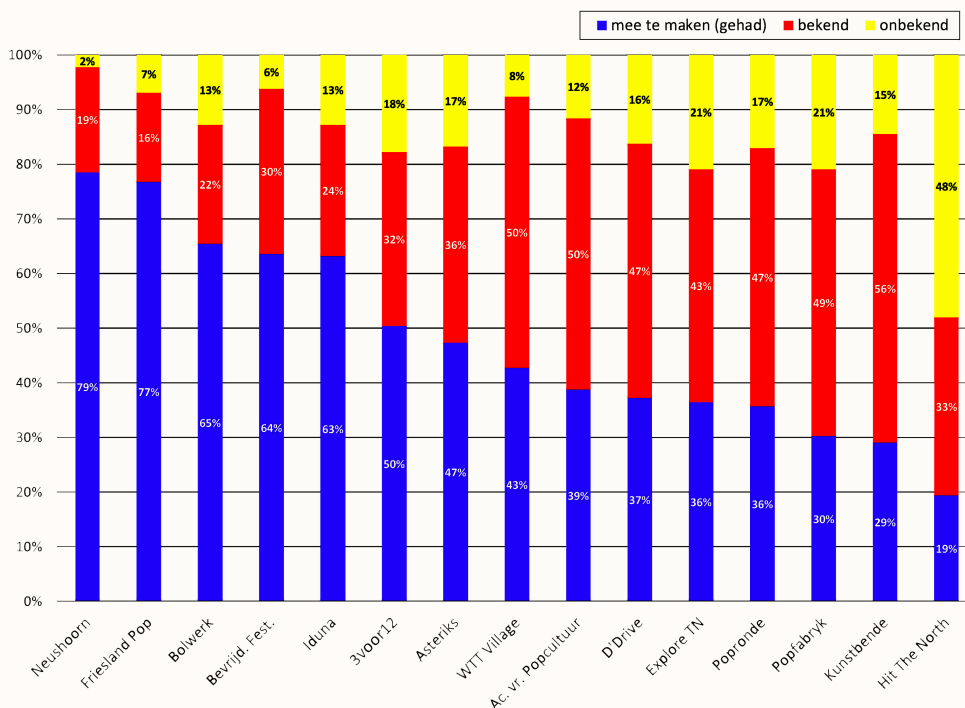
In een internet poll⁶⁵ is aan Friese muzikanten en anderszins bij de Friese popmuziek betrokkenen een aantal aanbieders van talentontwikkeling voorgelegd met de vragen:

- » Ken je deze organisatie?
- » Hoe waardeer je deze organisatie?

Op de laatste vraag kon met 1 tot 5 hartjes geantwoord worden. Ook kon het antwoord worden toegelicht.

In overleg met de opdrachtgever is gekozen voor vier podia,⁶⁶ drie festivals, twee opleidingen en zes overige instellingen. Daaronder bevindt zich VPRO's 3voor12 Friesland, zelf geen aanbieder van talentontwikkeling, maar wel een belangrijke nieuwsbron over de Friese pop.

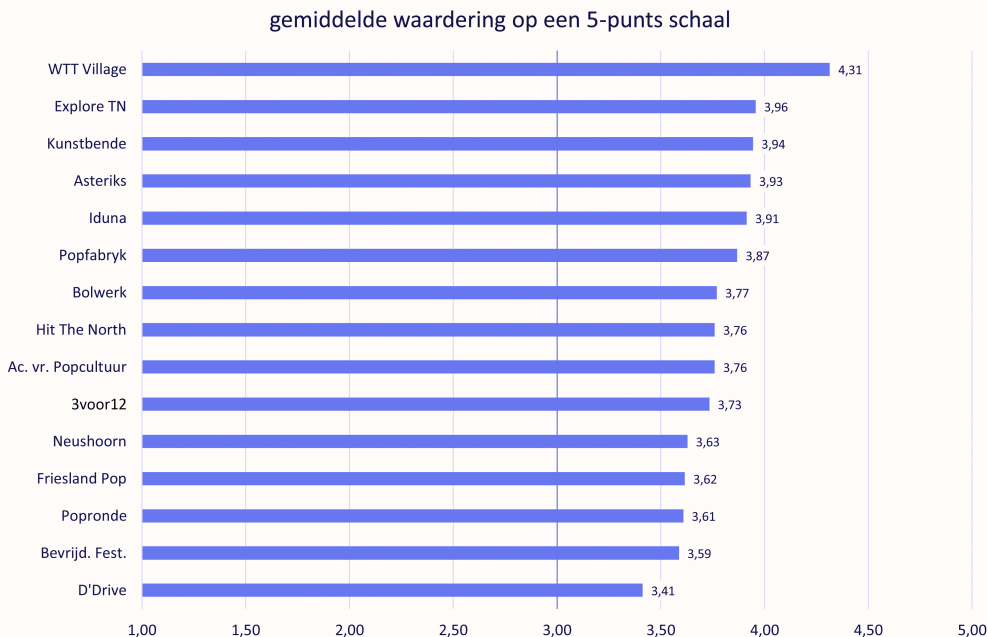
BEKENDHEID - Met de bekendheid zit het wel goed. Slechts één organisatie, het traject Hit The North, scoort onder de 75%. Neushoorn, Friesland Pop, het Bevrijdingsfestival en Welcome To The Village halen zelfs ruimschoots de 90%.

grafiek 1: bekendheid van instellingen in de infrastructuur, percentages, n=135

Opvallend veel muzikanten/betrokkenen hebben wel eens met één of meer van de organisaties te maken gehad. We kunnen verder uit het diagram aflezen dat organisaties die zich meer op de vierde fase richten, lager scoren op 'mee te maken (gehad)'. De Kunstbende is daarop een uitzondering. Die richt zich juist op de tweede fase, maar scoort onder de 30% op 'mee te maken (gehad)'.

WAARDERING - Alleen de respondenten die 'met een organisatie te maken hebben gehad' mochten hun waardering uitdrukken in een aantal hartjes. Gemiddeld leverde dat het volgende beeld op:

grafiek 2: waardering van instellingen in de infra-structuur, gemiddelden, $n < 106$ en $n > 24$.

Opnieuw zien we een opvallend hoge score. Gemiddeld waarderen Friese popmuzikanten/betrokkenen de Friese infrastructuur met **3,79 hartje!**⁶⁷

TOELICHTING - Van de mogelijkheid om de waardering toe te lichten is ruim gebruik gemaakt. Er zijn grote verschillen, vooral tussen de verschillende soorten instellingen.

Bij de podia en festivals gaat het meeste commentaar over het programma: 10 keer is slechte programmering (niet avontuurlijk, te veel tributes) de toelichting op een negatief oordeel, 12 keer zorgt goede programmering (toegankelijk, avontuurlijk programma) juist voor een positief oordeel. De meningen zijn verdeeld. Dat geldt ook voor de aandacht voor lokaal talent in het programma: veel aandacht: 5 keer, te weinig aandacht: 3 keer.

Alles bij elkaar beschikt Fryslân over een, bij de gebruikers, goed bekende infrastructuur en is de waardering ervoor hoog.

Na het programma het meest genoemd:

- » locatie (mooie zaal, mooi terrein, goede faciliteiten), 18 keer
- » medewerkers (aardig, goed, professioneel, benaderbaar), 14 keer

Bij de opleidingen en overige instellingen gaan de meeste toelichtingen over het rendement. Meestal positief: veel geleerd, veel aan gehad, belangrijk voor mijn ontwikkeling: 21 keer.

Een aantal keer is er ook alleen maar ‘geweldig’, ‘goeie club’, ‘waardeloos’ of ‘niks voor mij’ getypt als toelichting.

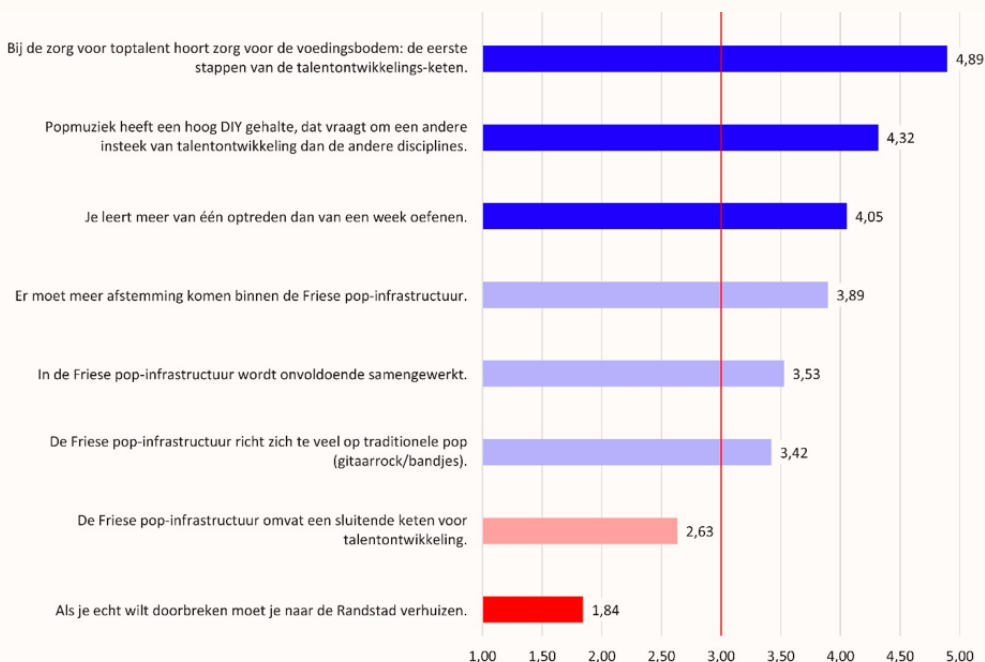
Alles bij elkaar beschikt Fryslân over een, bij de gebruikers, goed bekende infrastructuur en is de waardering ervoor hoog.

HET OORDEEL VAN DE DESKUNDIGEN

Aan de deskundigen, voor het grootste deel zelf aanbieder, is niet gevraagd om een oordeel over de collega-aanbieders. Wel is er gevraagd naar de totale keten.

Ook in de voorgelegde stellingen.

Eerder is aan de orde gekomen dat de deskundigen het opvallend eens zijn over de zorg voor de instroom in de keten. Ook dat de keten bij popmuziek afwijkt van die bij andere kunst disciplines wordt door allen onderschreven. Vooral het belang dat wordt gehecht aan optreden valt op.

grafiek 3: score op 5-punts schaal, gemiddelden, n=19

Men vindt ook bovengemiddeld (de rode lijn op 3,00) dat er meer moet worden afgestemd en samengewerkt. Iedereen vindt dat wel een beetje. De score op de stelling 'De Friese pop-infrastructuur richt zich te veel op traditionele pop (gitaar-rock/bandjes)' is meer gespreid: met deskundigen die het er heel erg of helemaal niet mee eens zijn; om vervolgens gemiddeld net boven neutraal uit te komen.

Dat de keten compleet is vindt bijna niemand. In de interviews komen vaak de problemen in de tweede fase (nadere verkenning, leren) aan de orde. Men wijdt de teruglopende instroom in de derde fase niet primair aan het gebrek aan muziekscholen, maar eerder aan het feit dat de individuele (vaak anonieme) beoefening een hoge vlucht heeft genomen.

De tweede zorg gaat over de uitstroom: wat gebeurt er met de acts die in de vierde fase intensief begeleid zijn?

Het minst eens zijn de geïnterviewden het met de stelling 'Als je echt wilt doorbreken, moet je naar de Randstad verhuizen'. Als argument horen we dat acts uit de Randstad die soortgelijke talentontwikkelingstrajecten hebben doorlopen, ook moeite hebben met het zetten van de laatste stap naar een definitieve doorbraak. Ook horen we in het antwoord (vaak een gedecideerd uitgesproken '1'), Friese trots doorklinken: het zou niet zo moeten zijn.

BEHOEFTE - De vraag 'Wat ontbreekt er in de Friese infrastructuur, waaraan is behoefte?' is zowel in de enquête als in de interviews gesteld.

I Wat gebeurt er met de acts die in de vierde fase intensief begeleid zijn?

ENQUÊTE - Van de 135 respondenten hebben er maar liefst 93⁶⁸ één of meer behoefte(n) geuit. Het is een open vraag, men heeft er gretig op gereageerd. Er is een grote behoefte aan speelplekken in alle soorten en maten:

- » kleine podia voor beginnende bands (12x)
- » podia (niet gespecificeerd) (8x)
- » kleine 1-daagse festivals voor Friese acts (5x)
- » meer ruimte op de bestaande podia voor Friese acts (4x)
- » festivals/evenementen (niet gespecificeerd) (4x)
- » meer financiële steun voor de podia (2x)
- » meer bezoekers voor de podia (2x)
- » groot podium (1x)
- » midden podium (1x)

Andere genoemde faciliteiten waar behoefte aan is: betaalbare oefenruimte (7x), werkplekken voor makers/ondernemers (2x), een betaalbare studio (1x) en ontmoetingsruimte voor muzikanten (1x).

Er is ook behoefte aan promotie van de Friese pop (3x) en airplay op de Friese zenders (2x).

Verder vallen nog op:

- » (meer) samenwerking (8x)
- » coachings-/talentontwikkelingstrajecten voor beginnende bands (4x)
- » een (digitaal) platform voor muzikanten (4x)

INTERVIEWS - Ook de reacties van de geïnterviewden op de vraag 'Waar is behoefte aan?' gaan vaak over speelplekken:

'Een plek waar je als beginnende act kunt spelen.'

'Een podium/hub/ontmoetingsplek voor hiphop.'

'Een project dat speelplekken voor Friese bands in de rest van Nederland oplevert.'

'Een open podium/broedplaats waar iedereen kan experimenteren.'

'Meer plekken waar kinderen samen muziek kunnen maken. Dat zou ook een rondrijdende bus kunnen zijn, die overal opduikt.'

'Meer speelplekken. Meer ontmoetingsplekken voor artiesten: creatieve hubs.'

'Een plek waar mensen van denken: "hier hoor ik bij". Waar je elkaar vindt, je verenigt en elkaar verder helpt. Dat hoeft overigens geen fysieke plek te zijn.'

Bij de geïnterviewden ligt het accent naast spelen op ontmoeten. Dat is in lijn met de zorgen die geuit zijn over de instroom. Dat geldt ook voor de volgende behoeften:

'Er is behoefte aan jonge aanwas in de Friese pop.'

'Ik heb behoefte aan een netwerkbijeenkomst met lokale leveranciers van talent.'

CONCLUSIES

AANBIEDERS EN ACTIVITEITEN

1 - Fryslân kent een waaier van activiteiten, van meer dan 30 aanbieders, toegesneden op de verschillende ontwikkelingsstadia van de deelnemers.

2 - De Friese organisaties die talentontwikkeling aanbieden, zijn bij geënquêteerde muzikanten en betrokkenen bijzonder goed bekend en worden hoog gewaardeerd.

LOKALE FACILITEITEN

3 - De lokale pop-infrastructuur oogt allesbehalve dekkend voor de provincie Fryslân. Op een enkele plaats is er een popcentrum, maar meestal is dat te ver weg, zeker voor tieners. Ook is er een groot gebrek aan lokale podia waar acts de eerste meters kunnen maken.

PODIA

4 - Er zijn in Fryslân drie podia met een bovenlokale uitstraling. Om verschillende redenen is het aantal optredens van Friese talentvolle acts op het hoofdpodium van deze podia beperkt.

5 - Het merendeel van de optredens van Friese talentvolle acts vindt plaats als voorprogramma of als onderdeel van een festival of serie, vaak in de kleine zaal of het café van het podium.

6 - Elk van de drie podia biedt ruimte aan andere aanbieders van talentontwikkeling voor presentaties of evenementen; denk aan Friesland Pop, de beroepsopleidingen, Popfabryk en Hit The North.

FESTIVALS

7 - Alleen het Bevrijdingsfestival besteedt veel en gericht aandacht aan Fries talent. Beide Friese MBO's hebben er een eigen Talent Stage. Het derde podium is het Sena Talent Stage. Daar treden regionale talenten op. Ook op het hoofdpodium is er sprake van een ruim aandeel Friese pop.

OPLEIDINGEN

8 - Er zijn drie opleidingen in Fryslân die zich op popcultuur richten, twee MBO en één HBO. Fryslân is op dit gebied goed voorzien. Wat opvalt, is de breedte van de opleidingen; met veel aandacht voor artistieke visie, ondernemerschap en technische en organisatorische vaardigheden. Ze dragen bij aan een bloeiend festival- en project-klimaat in Fryslân. Ook valt de samenwerking op met andere aanbieders in de keten zoals podia, festivals en Popfabryk.

OVERIGE AANBIEDERS

9 - Bij de overige aanbieders vinden we de instellingen/trajecten waar talentontwikkeling de belangrijkste activiteit is: Kunstbende, Friesland Pop, Popfabryk, Hit The North en Friese Vinyl Club.

Samen zijn ze goed voor ongeveer de helft van de geïnventariseerde talentontwikkelingsactiviteiten. Ze beslaan een groot deel van de keten en hebben een groot netwerk.

DE KETEN

10 - Als we de gehele keten van talentontwikkeling evalueren zien we twee knelpunten:

knelpunt 1 - de doorstroom van fase 2 naar fase 3: De lokale infrastructuur, verantwoordelijk voor de instroom in fase 3, is gebrekkig en de aandacht van de boven-lokale aanbieders voor de instroom is onvoldoende.

knelpunt 2 - de uitstroom uit fase 4: De professionaliseringsfase leidt vaak niet tot een landelijke doorbraak of gezonde beroepspraktijk.

BEHOEFTE

11 - Er is bij de geënquêteerde muzikanten en betrokkenen grote behoefte aan speelplekken, vooral aan kleine lokale podia.

12 - De deskundigen geven aan dat er gebrek aan ontmoetingsplekken voor talenten is.

AANBEVELINGEN

INSTROOM

Een deel van de problemen in de keten speelt zich op lokaal niveau af. Er is grote behoefte aan speelplekken voor beginnende acts en ontmoetingsplekken. Acts kunnen zich op een sleutelmoment in hun ontwikkeling niet laten zien en worden niet gevonden.

De Provincie en de bovenlokale instellingen voor talentontwikkeling zijn niet de eerst aangewezenen om de lokale pop-infrastructuur te verbeteren en/of de zichtbaarheid van lokaal talent te vergroten. Maar de effectiviteit van de gehele keten is in het geding als de instroom geleidelijk afneemt.

Aanbeveling 1: erken dat de instroom in fase 3 tot het werkterrein van de Provincie en de provinciale instellingen behoort.

Aanbeveling 2: richt een taskforce 'instroom' op met, in ieder geval, Friesland Pop en Kunstbende daarin, die voorstellen doen voor concrete acties voor ...

- » het stimuleren van de lokale infrastructuur
- » het ontwikkelen van scouting-methodes die passen bij de actuele muziekcultuur
- » het scouten van Fries poptalent

HET MIDDEN VAN DE KETEN

Festivals en podia zijn onafhankelijke programmamakers. Op geen enkele manier kan worden afgedwongen dat Friese acts een aanzienlijk deel van het programma uitmaken.

Maar daar waar een beroep gedaan wordt op provinciale middelen mag de Provincie, als talentontwikkeling gewogen wordt bij het beoordelen van aanvragen, eisen stellen.

Aanbeveling 3: vraag van instellingen (podia, festivals, overige) om de ambities op het gebied van talentontwikkeling **concreet te maken**. Gaat het daadwerkelijk over Friese talenten? Welke? Hoeveel?

UITSTROOM

Aan het einde van de keten gaat het opnieuw over optreden en gezien worden. Uitwisselingstrajecten als Excite, Stage Europe Network en Music Export leveren daar een bijdrage aan. Spelen in het buitenland, levert in Nederland vaak status en landelijke aandacht op.

Maar ook in Fryslân en de Randstad valt nog winst te behalen.

Aanbeveling 4: Creëer speelplekken voor Fries talent op festivals in Fryslân die een landelijk bereik hebben en op podia en festivals in de Randstad door samenwerking aan te gaan en/of met financiële prikkels.

DE GEHELE KETEN

Wij hebben tijdens het onderzoek kennis genomen van de inspanningen die de instellingen verrichten op het gebied van de talentontwikkeling. We hebben daarbij veel bevlogen professionals gesproken: enthousiaste en kritische mensen die bereid zijn om alles te doen om de Friese pop tot een succesverhaal te maken. We hebben geconstateerd dat er veel gebeurt dat ook vanuit een landelijk perspectief opvalt. We hebben veel samenwerking gezien en nauwelijks overlappingsen.

Er zijn instellingen die voor dezelfde doelgroep werken, en soms ook deels op dezelfde positie in de talentontwikkelingsketen opereren, maar door een andere focus verschillende activiteiten ondernemen en elkaar zo eerder versterken dan beconcurreren.

Fryslân, wees zuinig op wat er is! Want er zijn zeker knelpunten, en kritiek is hier en daar gerechtvaardigd, maar er is veel meer dat goed gaat.

- 1 Nij Poadium, Kunst & cultuur, taal & onderwijs en erfgoed in Fryslân 2021-2024, Provincie Fryslân, Leeuwarden, 2019.
- 2 Adviezen Musea en Kunstinfrastructuur 2021-2024, Provincie Fryslân, Leeuwarden, 2020.
- 3 Uit: Niet onder de korenmaat, eindrapportage van een onderzoek naar talentontwikkeling op het gebied van kunst en cultuur in de provincie Drenthe, Marjon Drenth en Peter van der Zant, BART, 2007.
- 4 Uit: 395 minuten, amateur-popmuziek in Nederland, Remko van Bork, Rotterdam, 2008.
- 5 Deze indeling is gebaseerd op verschillende voorbeelden: BART (2013 en 2015), de VNPF (2020) en de Popunie (2020).
- 6 Er waren 150 reacties, waarvan 135 geldig.
- 7 Om te bepalen of uitkomsten representatief zijn voor de totale populatie moet de omvang van de populatie bekend zijn.
- 8 Bron: Statline, Centraal Bureau voor Statistiek, cijfers van 1-1-2021.
- 9 Idem, cijfers van 1-1-2020.
- 10 Tribute acts, tribute bands, tribute groups.
- 11 Op die golf varen ook SKIK (Drenthe) en Rowwen Hèze en Gé Reinders (Limburg) mee.
- 12 Sinds 2006 vertrekken jaarlijks tussen de 1.000 en 2.000 jongeren meer uit Fryslân dan zich daar vestigen. Bron: Blijven of vertrekken?, Fries Sociaal Planbureau, Leeuwarden, 2018.
- 13 A&R: artist and repertoire.
- 14 MTV, TMF.
- 15 Bron: De Sociale Staat van Nederland, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2020.
- 16 Bron: Nieuwe Monitor Amateurkunst (NMAK), LKCA, Utrecht, 2017.
- 17 1 staat voor 'volledig mee oneens', 5 voor 'volledig mee eens'. Van de 19 geïnterviewden scoorden 17 een 5 op deze stelling en 2 een 4 ('mee eens').
- 18 Deze faciliteiten zijn niet uitsluitend voor beginnende acts. Gevorderden oefenen ook.
- 19 '8501indie' is het centrum, '8501music' is de muziekles en '8501rekkords' het eigen label.
- 20 Atrium werkt voor de gemeente Súdwest Fryslân, een groot gebied rond Sneek.
- 21 Jimmy's is een wijkcentrum voor jongeren, onderdeel van Amaryllis, stichting voor SCW in Leeuwarden.
- 22 De regeling heet Support kleine Friese podia en festivals en wordt mede mogelijk gemaakt door het Prins Bernhard Cultuurfonds Fryslân.
- 23 Bovenlokaal: gemeten naar het programma en de herkomst van de bezoekers.
- 24 Bron: interview met Omrop Fryslân, 23 januari 2021.
- 25 Zie: opleidingen.
- 26 Sinds 2020.
- 27 De organisatie gebruikt zelf Bolwerk en Het Bolwerk door elkaar. Het Bolwerk is volgens de geïnterviewde programmeur juist.
- 28 Zie boven.

- 40 29 Er is onder andere geprogrammeerd in de Blokhuispoort, Zalen Schaaf en in Neushoorn.
- 30 Indie: van independent (onafhankelijk label). De laatste decennia ook gebruikt als naam voor het genre alternative.
- 31 Sena: Nederlandse organisatie voor de exploitatie van naburig recht.
- 32 Bron: Website D'Drive.
- 33 Dit zegt niets over het volume van het aanbod, daarvoor moet de omvang van de activiteiten meegewogen worden.
- 34 De formele contractpartner van de landelijke Kunstbende is de Friese instelling voor kunst en cultuur Keunstwurk. Keunstwurk is opdrachtgever van De Lawei. Tot 2019 organiseerde Cultuur Kwartier Sneek (onder andere Het Bolwerk en Atrium) de Friese voorronde.
- 35 De workshopdag is voor deelnemers gratis.
- 36 De Friese instelling voor kunst en cultuur heet Keunstwurk. Friesland Pop is daar geen onderdeel van.
- 37 Daarin zitten ook de poporganisaties van Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht.
- 38 Zie onder.
- 39 Er is sprake van een bijdrage van maximaal 1000 euro per tournee. Acts moeten het zelf aanvragen en na afloop een verslag overleggen.
- 40 Lake Wozoo: bureau voor muziekproductie en artiestenontwikkeling.
- 41 Zie onder.
- 42 Zie onder.
- 43 ST≥RT festival is een productie van de gezamenlijke Leeuwardense poporganisaties bij de aftrap van het seizoen. Het vindt plaats in Neushoorn.
- 44 Deze participatie betekent dat er Friese acts meedoen aan Popronde. In 2021 vond de Friese ronde plaats in Leeuwarden, in Neushoorn en vintage kleding winkel Hardwerk Fogeltje.
- 45 Het is geen lidmaatschap. Friesland Pop is een stichting.
- 46 Omdat de nu volgende citaten kwalificaties van collega's in het veld bevatten ontbreekt hier de naam van de geïnterviewde.
- 47 In Up North werkt Popfabryk samen met Urban House Groningen (Groningen) Kunst & Cultuur en Garage TDI (Drenthe). Er worden rond de vijf producties per jaar gemaakt.
- 48 Deze projecten worden hieronder los besproken.
- 49 Popfabryk werkt als projectorganisatie steeds aan nieuwe projecten. Deze greep geeft een beeld van recente activiteiten maar is niet maatgevend voor wat Popfabryk de komende jaren doet.
- 50 Popfabryk werkt daarbij samen met partnerorganisaties in Groningen, Drenthe, Overijssel en Gelderland.
- 51 Deze is inmiddels 12 keer geboekt.
- 52 Zanger/gitarist van The Ex.
- 53 Hilbrandt is Laurens van der Meulen.
- 54 Open call: een uitnodiging om projecten in te dienen.
- 55 Het is ook een afkorting: Exchange of International Talent in Europe.
- 56 Dit soort ZZP'ers/kleine onafhankelijke culturele ondernemers worden ook wel grassroots genoemd.
- 57 ESNS: Eurosonic Noorderslag.

- 58 Het vierjarige cultuurprogramma We the North is een initiatief van de drie noordelijke provincies en de gemeenten Assen, Leeuwarden, Groningen en Emmen.
- 59 Een gelijke verdeling over de drie provincies is geen heilig doel. Het ene jaar kan de ene provincie een act meer leveren, het volgende jaar een andere, al naar gelang het aanbod.
- 60 Bron: Sita Rawie, projectleider Hit The North.
- 61 Snoet & Smoel: producersduo Ico Balt en Marcel Caron, tegenwoordig onderdeel van Lake Wozoo. Inmiddels zijn zij niet meer bij de Friese Vinyl Club betrokken.
- 62 Popfabryk is de initiatiefnemer.
- 63 Bron: de website van PPF en de interviews.
- 64 De Fair Practice Code gaat onder andere over een redelijke en eerlijke honorering van muzikanten en over een transparante bedrijfsvoering.
- 65 Zie voor een verantwoording van de methode en verwerking van de enquête de paragraaf 'het onderzoek' in de inleiding.
- 66 Inclusief Asteriks.
- 67 Dat is het gemiddelde van de gemiddelden per instelling.
- 68 Niet alle reacties zijn hieronder gecategoriseerd.

42 BRONVERMELDING: GESPROKEN

- » Minerva Academie voor Popcultuur, HBO - Laurens van der Meulen, docent, opleidingscoördinator, afstudeercoördinator, 9 juni 2021, Zoom gesprek.
- » Iduna - Mariska Tuinier, zakelijk leider (ad interim), 9 juni 2021, Zoom gesprek.
- » Explore The North - Mark Hospers, algemeen directeur, 11 juni 2021, Zoom gesprek.
- » Welcome To The Village - Eva van Netten, artistiek leider, 16 juni 2021, Zoom gesprek.
- » ROC Friesland College, D'Drive, MBO - Willo de Bildt, docent en muzikant, 18 juni 2021, Zoom gesprek
- » 3voor12 Friesland - Murel Fijnvandraat, hoofdredacteur, muzikant, 21 juni 2021, Zoom gesprek.
- » Cultuur Kwartier Sneek, Kunstencentrum Atrium - Pieterklaas de Groot, coördinator pop en jazz bij Atrium, docent drum, muzikant, 23 juni 2021, Zoom gesprek.
- » Lake Wozoo - Ico Jelmer Balt, manager, producer & songwriter, 25 juni, 2021, Zoom gesprek.
- » Schouwborg De Lawei, Kunstbende Friesland - Eline Kleingeld, hoofd projectbureau Schouwborg De Lawei, 2 juli 2021, Zoom gesprek.
- » Cultuur Kwartier Sneek, Het Bolwerk | John Schut, manager bij Het Bolwerk, 6 juli 2021, Zoom gesprek
- » Neushoorn | Serge Hollander, directeur, en Wietze Meetsma, programmamanager, 12 juli 2021, Zoom gesprek.
- » 8501INDIE - Jan Mink, voorzitter, muzikant; Ron Halma, secretaris, muzikant, 14 juli 2021, Zoom gesprek.
- » Popfabryk - Paul Giesen, zakelijk leider, 19 juli 2021, live gesprek.
- » Friesland Pop - Sjouke Nauta, directeur, 19 juli 2021, live gesprek.
- » Asteriks - Wytse Dijkstra, directeur, muzikant, 19 juli 2021, live gesprek.
- » Hit The North - Sita Rawie, projectleider, 25 augustus 2021, Zoom gesprek.
- » Leeuwarder Collectief - Jurjen van der Molen, audio engineer, 31 augustus 2021, Zoom gesprek.
- » Musyfabryk - Gerben Suurmeijer, oprichter, eigenaar, muzikant, 15 september 2021, Zoom gesprek.
- » Bevrijdingsfestival Fryslân - Johan Koster, programmeur, 24 september 2021, Zoom gesprek.

- » 395 minuten, amateur-popmuziek in Nederland, Remko van Bork, Rotterdam, 2008.
- » Adviezen Musea en Kunstinfrastructuur 2021-2024, Nij Poadium, Nije Spilers, Provincie Fryslân, Leeuwarden, 2019.
- » Brief aan gedeputeerde Poepjes, POPnl, Amsterdam, 2020.
- » Convenant Talentontwikkeling in de popmuziek 2020-2024, POPnl, Popronde, Kunstbende, Popsport, Amsterdam, 2020.
- » Bevolking met niet-westerse migratieachtergrond, Statline, Centraal Bureau voor Statistiek, cijfers van 1-1-2021.
- » Blijven of vertrekken?, Arjen Brander en Wilma de Vries, Fries Sociaal Planbureau, Leeuwarden, 2018.
- » Cultuurbeleid in 2021-2024 per provincie, Fenna van Hout, LKCA, Utrecht, 2020.
- » De Staat van Cultuur 4, Cultuurindex Nederland, editie 2019, Rogier Brom, Maartje Goedhart, Maxime van Haeren, Jan Jaap Knol, Bjorn Schrijen, Sabine Zwart, Boekmanstichting, Amsterdam, 2019.
- » De tafel van talentontwikkeling, Theater en Dans (terug) op de Kaart, Ellen Blom, mogelijk gemaakt door het Amsterdams Fonds voor de Kunst, Amsterdam, 2015.
- » Dossier cijfers, Kunstdeelname jongeren onder de loep, Hans Heimans en Henk Vinken, artikel in Boekman 99, LKCA, 2014.
- » Durven en samen doen, Visie op kunst en cultuur in de gemeente Leeuwarden, Lokaal perspectief in een internationale context 2021-2028, Gemeente Leeuwarden, Leeuwarden, 2020.
- » Foar muzyktalint fan moarn, Meerjarenplan Friesland Pop, Stichting Friesland Pop, Leeuwarden, 2020.
- » Grote Jongerenonderzoek 2020, Wayne Parker Kent & MediaTest presenteren de resultaten van het, Amsterdam, 2020.
- » Jaarverslag en -rekening, Cultuur Kwartier Sneek, Sneek, 2019.
- » Kunstzinnig en creatief in de vrije tijd 2017, Beoefenaars en voorzieningen, Arno Neele, Zoë Zernitz, Tennis Ijdens, LKCA, Utrecht, 2017.
- » Latente talenten, Verslag van een eerste verkenning van de talentontwikkelingsketens in de kunsten op basis van een kwalitatief en kwantitatief onderzoek bij ca. 1.000 jonge talenten, Koen van Eijck, Margreet Windhorst, Peter van der Zant, Erasmus Universiteit Rotterdam en Bureau ART, 2014.
- » M.O.S. Jaarverslag 2020, Maatschappelijke onderneming Smallerland, 2021.
- » Muzikaal samenkomen in de Musyfabryk, Groot Heerenveen, Cultuur, 2016.
- » Naar vore!, SP-plannen voor een gezonde popsector, Peter Kwint, SP, Den Haag, 2021.
- » Nederland in cijfers, aan de hand van 38 vragen verbeeld, CBS, Den Haag, 2020.
- » Nij Poadium, Kunst & cultuur, taal & onderwijs en erfgoed in Fryslân 2021-2024, Provincie Fryslân, Leeuwarden, 2019.

- » Leeswijzer Nij Poadium - cultuur, taal en erfgoed in Fryslân 2021-2024, Leeuwarden, 2019.
- » Niet onder de korenmaat, eindrapportage van een onderzoek naar talentontwikkeling op het gebied van kunst en cultuur in de provincie Drenthe, Marjon Drenth en Peter van der Zant, Bureau ART, 2014.
- » Nieuwe Monitor Amateurkunst (NMAK), LKCA, Utrecht, 2017.
- » Popmuziek in Friesland, Een tegendraads succesverhaal, Fryslân Historisch Tijdschrift, Heerenveen, 2012.
- » Steun voor het cultureel klimaat en ecosysteem, De rol van de ondersteunende organisaties in de Friese cultuursector, Jurriaan Rammeloo en Gabriël Oostvogel, Blueyard, in opdracht van de provincie Friesland, Amsterdam, 2019.
- » Stichting Harmoniekwartier, jaarrekening 2016, bestuursverslag van de activiteiten van Neushoorn in 2016, Leeuwarden, 2017.
- » Stichting Harmoniekwartier, jaarrekening 2018, jaarverslag Neushoorn 2018, Leeuwarden, 2019.
- » Studiegids, studeren aan de academie voor popcultuur, Rutger Middendorp, Leeuwarden, 2021.
- » Talenten in Drenthe, Een inventarisatie van de mogelijkheden tot culturele talentontwikkeling in de provincie Drenthe vanuit aanbieders- en gebruikersperspectief, Anoenk Houben, in opdracht van de provincie Drenthe, Assen, 2019.
- » Talentontwikkeling, Karin Laarakker en Josefiene Poll, Cultuurnetwerk Nederland, Utrecht, 2007.
- » Talentontwikkeling & amateurkunst, Remko van Bork en Machteld Dicke, Kunstfactor, Utrecht, 2012.
- » Talentontwikkeling en de poppodia, Onderzoek naar de financiële druk op poppodia en hun rol bij talentontwikkeling, Ape Onderzoek & Advies, Den Haag, 2017.
- » Talenten in beeld, Eindrapportage over een onderzoek naar talentontwikkeling bij een groep jonge talenten in kunst en cultuur, Margreet Windhorst en Peter van der Zant, 2013.
- » Vreemde Vormen, Meerjarenplan 2021-2024, Explore the North, Mark Hospers, Marleen Nagtegaal, 2020.

- » De geïnterviewden voor hun tijd, kennis en openhartigheid.
- » Degenen die de enquête hebben verspreid en degenen die de enquête hebben ingevuld en ons zo hun mening over de Friese infrastructuur hebben gegeven.
- » Paul Giesen en Sjouke Nauta voor het meedenken in de voorbereidingsfase en alle feedback.

COLOFON

Het onderzoek naar talentontwikkeling in de Friese pop is uitgevoerd in opdracht van Platform Popcultuur Fryslân.

Opzet, uitvoering onderzoek en tekst
Remko van Bork & Machteld Dicke voor &Concept

Lay-out
Chemistry Printshop

© Rotterdam, 2022

Platform
POPCULTUUR
Fryslân

